مەجالێ بەر چەلا بۆری
زەرێ ناهێنە سەیرانێ
زەری تێن و دیار نابن
چ خوەش تێن و ستار نابن
چ جندی تێن سوار نابن
بوویە تاری ل کۆلانێ
بوویە تاری و زولماتە
سڕ و سەرما ژ نوو هاتە
یەقین کانوونە وا هاتە
بنێڕن داغ و کۆڤانێ
بنێر داغا مە ئێخسیرا
غەزام زەربوون ڕەزێت میرا
ڕەیحان باری د ئاڤێ را
ڕەیحان بۆرین د ئیوانێ
ریحان بارین د ئاڤێ دا
سەمۆمی بایەکی لێ دا
گولا گەش چوو د حەودێ دا
وەراندن کاتە ریحانێ
وەراندن کاتە مەحزوونە
ژ باغا بارکر و چوونە
سپیندار سەرنخوون بوونە
ڤەوەستا بوون ژ هژیانێ
ڤەوەستا بوون د ترسێ دا
فەما بوون ئەو د مکسێ دا
ب دەه ڕۆژان د پرسێ دا
مە دەست بۆری ژ گریانێ
مەلا لێ بەر چەلا بۆری
پەریشانن ل هنگۆری

ژ چو مەرزا گولا جۆری
کوتێک هەژیا ژ بارانێ
بۆ خۆ دا بچینە ئەرواسێ
ئەیا (باتەی) ڤەخۆ تاسێ
تو سەردا بووی مە نەیناسێ
د خوازین داد و ئامانێ

لەم بڕە شیعرەیدا مەلای باتەیی باس لە زستانێکی ساردی تووش دەکا، شیعرەکە زادەی گەشتێکی بووە بۆ لای میری هەکاری، گۆیا هەموو ساڵێک سەری میری مۆکسیشی دەدا. ئیتر ماوەیێک لە جۆلەمێرگ دەمێنێتەوە لای میری هەکاری تا مانگی تشرینی دووەم لەوێ دەبێ. لەوکاتەدا داوا لە میر دەکا کە ماڵئاوایی لێ وەربگرێ و ڕێی بدا بەرەو مۆکس بکەوێتە ڕێ. میر دەیویست تا زستان بە سەر دەچێ لای بمێنێتەوە، بەڵام باتەیی سوور دەبێ لەسەر ڕۆیشتن، ئیتر بەڕێ دەکەوێ و لە ڕێگا تووشی بەفرێکی ئەستوور دەبێ و ڕزگاری لێ نابێ و تا دەبێتە هۆی خنکانی لەناو زەریای بەفر، بەم ڕەنگە لەناو بەفر دەمێنێتەوە تا بەهارێکی درەنگ، کە زەوی ڕەش دەبێتەوە، لاشەی دەدۆزنەوە و ئەم پارچەیە لەناو دەفتەری شیعری دەبێ، ڕەنگە دوا شیعری بووبێ.

گرنگی ئەم شیعرە لەوە دایە کە باتەیی وەسفی دیوێکی تری سروشت دەکا، ئەمە کەژی زستانە، دروشمی گرژی و قوچانەوەیە.

مەولوودنامە

مەلوودنامەی باتەیی کۆنترین چیرۆکی شیعری لەدایکبوون و هەندێ لەبەسەرهاتی منداڵی پێغەمبەرە لە ئەدەبی کوردیدا. جگە لە خوێندنەوەی لە ئاهەنگی مەولوودی مزگەوت و ماڵە کوردان لە بەرنامەی خوێندنی حوجرەی مزگەوت و لە پاش قورئان تا ئێستاش لە باکووری کوردستان دەخوێندرێ.

لەبەر گرنگی ئەم بەرهەمە ئەدەبییە گەلێ دەسنووسی کەوتۆتە ناوەوە، لە کوردەواریدا دانەی زۆرە، هەندێکیشی کەوتۆتە نامەخانەکانی ئەورووپا و لەوێ پارێزراون. چەند جارێکیش چاپکراوە.

ڤۆن لوکۆک لە ساڵی ۱۹۰۳ لە بەرلین بەزەنگوگراف وێنەی تەواوی دەسنووسێکی مەولوودنامەی بڵاوکردۆتەوە، جگە لەوە زیاتر لە دە جار بەچاپ گەیێنراوە: لە قاهیرە، ۱۳۲٤ھ/۱۹۰٦م؛ لە شام، ۱۹۳۳م؛ لە ئەستەمبوول، ۱۳۵۰/۱۹۳۱م؛ لە هەولێر ۱۹٦٦؛ لە بەغدا، ۱۹۸۲، لە دهۆک ۱۹۹٦ ولەجێی تریش.

باتەیی هونەری مەسنەوی (جووت قافیە)ی بەکارهێناوە بۆ هۆنینەوەی ئەم یادگارە. هەمووی بریتییە لە نزیکەی شەش سەد دێڕە شیعر (مەسنەوی = دوو نیوە دێڕ). پێشەکی مەولوودنامە بەم ناونیشانەیە «هذا مولد النبي الهاشمي بلغة الكردي أهل العراق» ئەم دێڕانەی گرتۆتە خۆ:

حەمدی بێ حەد بۆ خودایێ عالەمین
ئەو خودایی دایە مە دینی موبین
ئەم کرینە ئوممەتا خەیرولبەشەر
تابیعی وی موقتەدایێ نامەوەر
ئەو خودایێ مالیکی مولکی عەزیم
دایە مە میرات و قورئانا کەریم
دینی مە کر کامیل و نیعمەت تەمام
یەعنی دامە ئەحمەد و داروسەلام
ئەو خودایێ بێ نەزیر و زولجەلال
بێ میسال و بێ هەڤال و بێ زەوال
ڕازیقی بێ دەست و پاو و مار و موور
عالمی سیرڕانە کووتی در سودوور
کارسازی بەندە و و سوڵتانی جان
ڕاحیم و ڕەحمان، لەتیف و میهرەبان
ئاسمانی بێ ستوون وی کر بەدید
سوورەتی باخال و تەخت وی ئافەرید
هیڤی دارین ئەم ژ تە شاهی کەریم
ئیهدینا یارەب سیراتەلموستەقیم
تێ ژ مە سووچ و خەتا تێن و ستەم
لێ ژ تە ئیحسان و غوفران و کەرەم
یارەب ئیمانی دخوازین ئەم مودام
ژێری ئالایێ محەممەد وەسسلام

ئینجا دێتە سەر پێداهەڵدانی پێغەمبەر، باس لە گەورەیی دەکا ، لە پرتەوی دەدوێ، لە پاشانا دەگەڕێتە دواوە بۆ لای ئادەم و پرتەوی پێغەمبەر دوارۆژ لەودا دەبینێ و باس لە دەرچوونی ئادەم دەکا لە بەهەشت. ئەوجا دەڵێ پرتەوی پێغەمبەر لە ئادەمەوە چووە بۆ باپیری کە عەبدولموتتەلیبە، لەویشەوە بۆ عەبدوڵڵای کوڕی، ئینجا خۆ دەرکردنی لە ئامینە و زگ پڕ بوونی. لە مانگی یەکەمەوە تا مانگی نۆیەم، لە هەر مانگێکدا پێغەمبەرێک سەر لە ئامینە دەدا و مژدەی لەدایکبوونی پرتەوی پاکی دەداتێ. ئەو

پێغەمبەرانەی لە مانگی یەکەمی زگ پڕ بوونیەوە بەڕێز سەریان لێ داوە و سڵاویان لێ کردووە ئەمانە بوون: ئادەم، شیت، ئیدریس، نووح، هوود، ئیبراهیم، ئیسماعیل، مووسا ، عیسا . ئەوجا باس لە دایکبوون دەکا و دەکەوێتە پێداهەڵدانی، وەکو سەرۆکی هەموو پێغەمبەران و خۆشەویستترین و نزیکترین ئادەمزادێک لە خودا. ئینجا پەروەردەکردنی پێغەمبەر لەلایەن حەلیمەی مەمک دایەنییەوە.

باتەیی ئەنجامی مەولوودنامەکەی ناوناوە «در مناجات ختم الکتاب * ومولد رسول الملک الوهاب» و بەم دێڕانەی لای خوارەوە کۆتایی پێ دەهێنێ:

یا ڕەسوولەڵڵا ڕەسوولی ئینس و جن
یا شەفیعێ سەدرێ دیوانا مەزن
تو شەفاعەت کە ژ بۆمە عاسیان
وەرنە نەفسا شوومە ناکەت قەنجیان
یا کەریم و یائیلاهەلعالمین
یا ڕەحیم و یا عەزیم و یا مەتین
هیڤیداری ڕەحم و ئیحسانا تەین
تالیبی ئیکرام و غوفرانا تەین
حازیری گوهداری مەولوودا ڕەسوول
هیڤیا مە تو بکەی یارەب قەبوول
نێ تو غەففاری و سەتتار و لعویووب
مە ببەخشینی ب غوفرانا زونووب
هەم ل دا و باب و هندی موئمینین
هەم ل هندی موئمیناتان ئەجمەعین
تابیعی ئان شەهسوواری ئوممەتێ
پێکڤە رابین و بچینە جەننەتێ
ئەووەلەن بۆ ڕەوزەیی نوورین نیقاب
سانیەن بۆ ئال و ئەزواج و سیحاب
سالیسەن بۆ ئەنبیا و و مورسەلین
رابیعەن بۆ ئەولیا و و موئمینین
هەم ژ بۆ حوججاج و غوزاتان تەمام
هەم ژ بۆ ڤێ مەجلیسا ساحیب تەعام

هەم ژ بۆ هەر چار ئیمامێ جادەیی
هەم ژ بۆ ڤێ کاتبی ڤێ نوسخەیی
بۆ جەمیعی موسلیمین و سالیحە
بۆ فەقیری (باتەیی) ئەلفاتیحە

لاسایی کردنەوەی باتەیی

ئەگەر شیعری باتەیی ببێتە سەرچاوەی ئیلهام بۆ شاعیرێکی تر و لاسایی بکاتەوە بەڵگەی داهێنانی بەرز و هونەری سەرکەوتووە.

شیعری لیریکی (غەزەل) بەشێوەیێکی گشتی هەندێ ئەدگاری تایبەتی هەیە دەبێتە هۆی درێژە پێدانی، واتە خستنە سەر و دانەپاڵ و زیادکردنی بەئارەزوو، ئەو ئەدگارانە بریتین لەوەی کە یەکێتیی دێڕە شیعر دەورێکی باڵای هەیە، واتە هەر دێڕە شیعرێک سەربەخۆیە و پێوەندییێکی بە دێڕەکانی پێش خۆی و پاش خۆیەوە نییە. بەم پێیە لە شیعری غەزەلدا بەگشتی بزووتنەوە و قارەمان و کات و شوێن نابینرێن، یا ئاشکرانین، لەبەر ئەوە کارێکی ئاسانە چەند غەزەلێک ئەگەر لەسەر یەک کێش و یەک قافیە بن تێکەڵ بەیەکتری بکرێن بەبێ ئەوەی پیاو هەست بکا کە هی چەند شاعیرێکە. بەڵام ئێمە لێرەدا مەبەسمان ئەوەیە ئەم دیاردەیە واتە یەکێتی کێش و قافیەی دێڕە شیعر دەبێتە هۆی لاسایی کردنەوە، وەکو ئەوەی شاعیرێک شیعرێکی دیاریکراوی شاعیرێکی تر بچێتە دڵیەوە، ئیتر هەوڵ دەدا لاسایی شیعرەکە بکاتەوە لە کێش و قافیە و وشە و لێکسیکۆن و تەنانەت شێوە و ژمارەی دێڕی شیعرەکانیش. بەڵام ئەم شیعرە تازەیە داهێنانیشی تێدا دەبێ، بەوەی شاعیر لە مانا و وێنە شتی وا دەڵی کە شاعیری یەکەم نەیوتووە، واتە ئەم شیعرە وا دێتە بەرچاو وەکو تەواوکەری شیعری یەکەم بێ نەوەکو دووبارەکردنەوە، یا لێکدانەوەی بێ، وەکو لە پێنج خشتەکیدا لێکدانەوە بە ئاشکرا دیارە.

بەم جۆرە غەزەلێکی پێنجینی باتەیی بۆتە هۆی داهێنانی غەزەلێکی پێنجینی دی لەلایەن شاعیرێکی تری کوردەوە. ئەمە پێنجینێکی بەرز و باڵایە لە داهێنانەکانی شاعیرێکە بەناوی «ماجین»ەوە. ئەم شاعیرە بێگومان لە دەوروبەری سەردەمی باتەیی ژیاوە و بەشاعیرێکی گەورەی ناسیوە و پێنجینە جوانەکەی باتەیی «سوبح و ئێڤارێ شەڤاتار شەمالاکێ یی تو» کارێکی گەورەی لێ کردووە، تا گەیشتۆتە ڕادەیێک لاسایی بکاتەوە و پێنجینێک بنووسێتەوە لە هەموو شتێکدا لەو بکا، بەڵام دووبارەکردنەوە نییە، لە پلەی هونەریدا لە تەک ئەودا دەوەستێ، لە هەندێ وردەکای هونەریدا لەویش بەرزترە، شاعیر نیگارێکی مۆزاییێکی ورد و ڕێکوپێکی دروست کردووە، شۆڕشێکی لە هونەری موسەممەتدا کردووە، لە باتی ئەوەی نیوە دێڕی شیعر بکا بەدوو ڕستە یا چوار ڕستەی یەک کێشی، وەستایەتی گەیشتۆتە پلەیێک، نیوە دێڕی شیعرێکی کردووە بە شەش ڕستەی یەک کێشی، نەخش و نیگارێکی بەرزی بەئاوازی وشە و ڕستە دروست کردووە، هارمۆنی شیعرەکە هەستی پیاو ڕادەکێشی کە لەگەڵ ئاواز بژی و بچێتە ناویەوە لە سەرەتای پێنجینەکەوە تا کۆتایی.

ئەم پێنجینە لە دەستنووسێکی کوردی دۆزراوەتەوە کە لە ساڵی ١١٨١ھ/١٧٦٨م ڕوونووس کراوە.
ماجین لە پێنجینەکەیدا دەڵێ:

سۆرگولا غونچە دەهەن نازک نیهالا کێ یی تو
مەهوەشا دل پیرەهەن شوخ و شەپالا کێ یی تو
گول ڕوخا سیمەن زەقەن فیکر وخەیالا کێ یی تو
ئاهویا دەشتا خوتەن مشکین غەزالا کێ یی تو
نازکا سیما سەمەن قەنج و دەلالا کێ یی تو

ئەو چە دیمە ئەو چە روونە ئەو چەزولفە ئەو چە خال
ئەو چە گول باغی گولانە ئەو چە حوسنە بێ میسال
ئەو چە ئەبرۆنە چە قەوسن ئەو چە نوونن ڕەنگ هیلال
ئەو چە موژگانن چە تیرن ئەو چە ئەلماسن بقال
قاتیلی خون ڕێز و خوون خوەر پوور قتالا کێ یی تو

ئەو چە بادامن سیاهن ئەو چە چاڤن غەمزەریز
ئەو چە ڕەیحانن دشەنگن ئەو چە زولفن مشکەبیز
ئەو چە هیندوونە سیەهـ دل ئەو چە خالن فیتنەخیز
ئەو چە لێڤن ڕووحی پەروەر ئەو چە عوننابن عەزیز
لەب خەمۆشی بادەنۆشی لا ئوبالا کێ یی تو

ئەو چە بەژنە ئەو چە قامەت ئەو چە قەد دل روبا
ئەو چە ئەخبارن تەجان دە ئەو چە دوررن پڕ بەها
ئەو چە نارنج و ترنجن ئەو چە سێڤن سینەجا
ئەو چە مەهتابن بناگۆش ئەو چە سوبحە نوورفزا
ڕۆهینا شاما فیراقێ شەمع و مالا کێ یی تو

حوور و عینی غەم ڕەڤینی دل تشینی دل فریب
بێ قوسووری هەم چە حووری نووری تووری پڕ عەجیب
عیشوەسازی سەرفرازی دل نەوازی دل شەکیب
شەهـ لەوەندی لەب ژ قەندی چەشمی بەندی پڕ غەریب
سینە سۆژی دل فروژی مەهـ جەمالا کێ یی تو

ئەو چە عاجە ڕەنگ زوجاجە ئەو چە نوورین گەردەنە

ئەو چە دورجا   لەعلی کونە   جان ڕەوان تێ مەسکەنە
ئەو چە دەستین ڕەنگ خەنایی ڕشتنا   خوونا منە
شوبهێ تە   مەحبووب و خووب   ما قەد د   دونیایێ هەنە
جەبهە ڕوژی قلبی سۆژی قەد شەمالا کێ یی تو

ئەو چە دل بەندن   موسەلسەل   ئەو چە زنجیرن کەزی
ئەو چە مەهبووشن   چە ئالا کەسک و سۆر و قرمزی
نەترک و ئیلان وشتری تیک لە دێمی تو ووزی
دێ بەمەش جارەک تو سەروا من وەرە سەیرا رەزی
دا ب قوربانی تە بت (ماجین) غەزالا کێ یی تو

***

مەلای باتەیی لاسایی ئەو سیستێمە شیعرە کلاسیکییەی کردەوە کە عەلیی هەریری و مەلای جزیری بەردی بناغەیان دانابوو، بە لای ئەوەوە ئەدەبی بەرز ئەو شیعرەیە کە شاعیرانی فارس و تورکی عوسمانی لە شیعری عەرەبییەوە دروستیان کردبوو و شتێکی نوێیان هێنابووە ناوەوە. مەلای باتەیی لەسەر ئەو باوەڕە بوو میللەتی کورد ئەوکاتە مافی نەتەوەیی خۆی لە ناوەوە دەبێ کە ئەدەبێکی بەرزی وەکو ئەدەبی هاوسێکانی هەبێ. هەستی نەتەوەیی لەو ڕۆژگارەدا بۆتە هۆی بەکوردی کردنی ڕۆشنبیری و خوێندەواری، بە لای ئەوەوە ئەمە پێچەوانەی ئەوە نەبووە زمانی ڕەسمی ئایینی ئیسلام عەرەبی بێ.

پرتەو

بەشی پازدەم

پرتەو

١٧٥٦ - ١٨٢٥

ژیانی شاعیر:

ئەم شاعیرەمان تەخەللوسی شیعری «پرتەو» و بە «پرتەوی هەکاری» و «شا پرتەوی هەکاری» لە گێتی ئەدەبی کوردیدا ناسراوە. ناوی مستەفا بەگ کوڕی عەبدوڵڵا بەگ کوڕی محەمەد کوڕی ئێزدین شێرە، بە بنەماڵە لە میرانی ناوچەی هەکارییە. لە کتێبی شەرەفنامەدا ناوی بنەماڵە و باپیرانی پرتەو هاتووە. لە ساڵی ١٧٥٦ لە ناوچەی هەکاری لەدایک بووە. زانیاری تەواو لە ژیانی بۆمان نەماوەتەوە.

پرتەو وەکو کوڕی بنەماڵەیێکی دەوڵەمەند و دەستڕۆیشتوو و بەکار توانیویەتی خوێندنی ئەو سەردەمەی حوجرەی مزگەوت تەواو بکا، ئیتر یا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە یا لە حوجرە لەلای بەتواناترین مەلا و مامۆستایانی ئەو ڕۆژگارە خوێندوویەتی، وەکو لەبەرهەمی شیعری پرتەو دەردەکەوێ کەسێکی بەتوانا بووە لە زانستییەکانی زمانی عەرەبی و ئایینی ئیسلام و ڕۆشنبیرێکی بەدیمەن بووە لە زمانی کوردی و ژیانی کۆمەلایەتی کوردەواریدا.

پرتەوی کوڕی گەورە ماڵێک هەوڵی نەداوە وەک خوێندەوارێکی حوجرە، یا مەلاییێک بناسرێ، لەگەڵ ئەوەشدا پیاو بە هیچ جۆرێ بیری بۆ ئەوە ناڕوا ئەم شاعیرە لە نێوەندی خوێندەواری ئەو سەردەمە دووربووبێ، بەپێچەوانەوە دروستبوونی وەک شاعیرێک لە ئەنجامی ئەو خوێندنە بووە، هەروەها ناوچەی هەکاری وەک نێوەندێکی ڕۆشنبیری دەوڵەمەند کاری گەورەی بووە بۆ خەملاندنی چێژ و خەیاڵی پرتەو، چونکە ناوچەی هەکاری جێی لە دایکبوون و ژیانی هەندێ لە زانا و شاعیرە هەڵکەوتووەکانی وەکو عەلیی تەرەماخی و عەلیی هەریری و فەقێی تەیران و باتەیی و خانی و گەلێکی دیکە بووە، بۆیە ناوچەی هەکاری بەنێوەندێکی ڕۆشنبیری گەورەی خوێندەواری لە کوردستانی باکووردا ناوبانگی دەرکردووە.

شیعری پرتەو

ئەو بڕە شیعرەی پرتەوی شاعیری ئەم ماوەیەمان لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەم دۆزراوەتەوە، دەسنووسەکە لە ساڵی (١٢٢١ھ/١٨٠٦م) ڕوونووس کراوە. مامۆستامان تۆفیق وەهبی دەوری دیاری هەبوو لە ناساندنی ئەم شاعیرە بەخەڵکی کورد، وابوو لەسەر لاپەڕەکانی کۆواری دەنگی گێتیی تازە لە بەغدا (١٩٤٣ - ١٩٤٧) چەند غەزەل و قەسیدەییێکی شاعیری بلاوکردەوە.

دیوانی پرتەوی هەکاری لەوە دەچێ هەموو غەزەل و قەسیدەکانی شاعیری گرتبێتە خۆی. چونکە ئەگەر بە وردی سەرنج بدەینە شیعرەکان دەبینین شیعری لەسەر دەنگی هەموو تیپەکانی ئەلفوبێی عەرەبی و

کوردی هەیە، واتە قافیەی تیپەکان، تەنیا لە ئەلفوبێی عەرەبیدا دوو دەنگی (ذ، ظ)ی نییە، لە کوردیشدا تەنیا دەنگی (ژ)ی نییە. لێرەدا ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەکەوێ کە دیوانی پرتەو یەکێکە لە دیوانە کلاسیکییە کەمەکانی ئەدەبی کوردی کە قافیەی غەزەل و قەسیدەکانی لە زۆربەی هەرەزۆری دەنگەکانی ئەلفوبێی عەرەبی و کوردی پێکهاتوون.

هەروەکو چۆن دیوانی پرتەو لە ڕووی دەنگەکانی قافیەوە زۆر دەوڵەمەندە، هەروەها دەتوانین بڵێین لە ڕووی کێشی عەرووزیشەوە بەشێکی زۆری بەحرەکانی عەرووزی بەکارهێناوە.

لە ئەدەبی کوردیدا کەم شاعیری کورد هەیە نۆ بەحری عەرووزی لە شیعردا بەکارهێنابێ. شاعیری ئەم ماوەیەمان لە هەموو کێشەکان زیاتر ڕەمەل و هەزەجی بەکارهێناوە، لە دوای ئەمانە کۆمەڵێک غەزەلی هەیە لەسەر کێشی ڕەجەز، چەند غەزەلێکیش لەسەر کێشی موزاریع. لە کێشی بەسیت سێ غەزەلی هەیە و لە مەقسووریش دوان. هەرچی کێشەکانی موتەقاریب و مونسەریح و خەفیفیشن لەهەر یەکەیان غەزەلێکی هەیە. وەکو بۆمان دەردەکەوێ بەدەگمەن شاعیرانی کوردی کلاسیکی ئەم کێشانەی دوایی عەرووزیان لە شیعرەکانیاندا بەکارهێناوە.

شیعری پرتەو وەکو هەموو شاعیرە کلاسیکییەکانی دیکەی ئەدەبی کوردی لە غەزەل و قەسیدە پێکهاتووە. جگە لەم دوو بابەتە لە ڕووی ڕوخسارەوە کۆمەڵێک چوارین و پێنجین و موستەزادی هەیە. لە ڕووی ناوەڕۆکیشەوە موناجات و نەعتی پێغەمبەر و دلّداری و وەسفی خۆشەویست و سروشت هەموو لاییێکی شیعرەکانیان داگیرکردووە.

شاعیر بایەخێکی زۆری بەشیعری ئایینی (موناجات و نەعت) داوە، ئەگەر شاعیرانی کورد بۆ پیرۆزبایی سەرەتای دیوانەکانیان بەیەک دوو قەسیدەی مەدحی خودا و پێغەمبەر ڕازاندبێتەوە پرتەو نزیکەی سێیەکی دیوانی بریتییە لە قەسیدە و پێنجین و چوارین، ئەمانە دەچنە ناو نموونەی شیعری هەرە جوانی ئایینی کە بەزمانی کوردی بێژرابێ.

ئێمە لەسەر ئەو باوەڕەین چنینی شیعری جوان لەناو گوڵزاری دیوانی شاعیری ڕەند پرتەوی هەکاری کارێکی ئاسان نییە، چونکە غەزەل و قەسیدەکانی هەموویان جوانن، ئەگەر کارەکە بەڕاستی بێ پێویستە هەموو دیوانەکە بخەینە بەرچاوی خوێنەری ئەم کتێبە، بەلام ئەمە کارێکی قورسە، بۆیە نموونەکان دەکەونە ژێر چێژی ئیستێتیکی خاوەنی ئەم کتێبە و بەم جۆرە پیشانیان دەدا.

گوڵبژێری دیوانی شاعیر

هەر لاپەڕەییێکی دیوانی پرتەو بکەینەوە بەرەو ڕووی پارچە شیعرێکی دلّداری دەبینەوە. خۆشەویستی بەرامبەر بەیار و تێکەڵکردنی بەسروشت. بێگومان بەهار ڕەمزی گەشانەوەی ژیان و هەڕەتی لاویەتی دلّدارانە، لەبەر ئەوەیە بەبەڵگەی ژیانەوەی پاش مردن دادەنرێ.

(١)

خوەش بهارە وی ژ نۆشینا گولٚ و گولٚزاریٚ باغ
لیٚ دلیٚ من شبتی لالە پڕ ز خوون و داغ داغ
مایە مەحرووم ئەڤ دەماغا من ز بیٚهنا چیچەکان
زەندە خەر تەبعان دا ب ویٚ گول موعەتتەر کر دماغ
نینە ساحیب مەنزلا هەمسایە تەلبا نوور شەمع
لەو ژ نار هیڤی مە دا ئیشەڤ من بیە نوور و چراغ
گەر چ مەحبووبان ڕوش گرتن ژ ویٚ سروا خرام
لیٚ شاکو ڤینە تەشبیهی فەلەنگینا تلاغ
چەرخی دەوران بیٚ وقووفە ناکتن یەک مووی فەرق
لەحنیٚ جۆشن نەوابیٚ بلبل ڕاڤا ڕاڤا را زاغ
موستەننەدان ئەهلیٚ دل ئەبلەهـ مودامیٚ کامیاب
دەردەمەندان ئەهلیٚ دانش ئەحمەقن ساحیب ئەیاغ
دل چرا (پرتەو) تە دا تیفلەک نەدانەک سەنگ دل
نی ل جوانان پرسشە وی نی ل بیرانە سوراغ

بەهار بەلای شاعیرەوە هەنگامی خۆشی و ئاسوودەییە بۆ هەموو کەسێک، تەنیا بۆ خۆی نەبێ. گوڵی لالە مایەی جوانی بۆ هەموو لایێک، بەتایبەتی کە وا دێتە بەرچاوی دڵداران وەکو لە کوڵمی دلبەر بکا، بەڵام بۆ شاعیر لالە لە دڵی پڕ خوێنی خۆی دەکا. پرتەویش وەکو شاعیرانی دیکە گازاندە لە خۆی دەکا، بەوەی دڵی خۆی داوەتە کیژێکی منداڵکاری نەفام، نرخی دڵداری نازانێ و دڵڕەقانە ئازاری شاعیر دەدا.

لە حاڵەتی ئازاری دڵداری کە بەخۆشی دەگەڕێتەوە بۆ شاعیر ئاوڕ لە گوڵی تەبیعەت دەداتەوە و لەگەڵ هەندێ ئەندامی لەشی دلبەر بەراوردیان دەکا.

ژ بادی نەکهەتا سوبحیٚ چو بلبل جانیٚ مەخوەش بوو
ڕحان و سونبول و نەسرین ل ئەترافیٚ گولاٚ گەش بوو
حیجاب و پەردەیا زولفان ب سەر عاریز وەکی شەڤ هات
نەسیحەت ڤیٚ کەت و شەمسا مونەووەر دەرکەت و گەش بوو
هەچی شۆر و شەڕ و فیتنە دنیاییٚ کو بوون زاهیر
ب ناسیٚ وان هەمی زولفان سیاهـ وا سۆر و ڕەش بوو
کەسیٚ چوو سوحبەتا ڕەندان نەما قەت و نەبوو دل خوون

ژیا مەخموور و سەرمەست و مودامیٚ یو موشەووەش بوو
وەکی ئەسکەندەری دائیم مە عەزما عەینیٚ حەیوان کر
وەلی سەرچەشمەیا حەیوان نەسیبیٚ هیندووەک ڕەش بوو
ب ئیحرام وی تەن بەستن ت سەحرا دل لە ما مەقسەد
ژ کەعبا دل تەوافا خال تەشبیهی بەریٚ ڕەش بوو
ئەگەر (پرتەو) نەشاعیر بوو وەلیٚ چاڤنێڕیٚ ڤیٚ بەیتیٚ
وەکی مەستان غەزەل چیٚ کر لە ما بەیتەک موشەووەش بوو.

شنەبای بۆن خۆشی بەیانی وەکو بلبل خۆشی گەیاندە ئێمە، هەروەها ئەو ڕەیحانە و سونبول و نەسرینە، ئەو بسک و کەزی و قژەی دەوری ڕوخساری جوانی وەک گوڵی گەشی داوە، سەرپۆشێک بوو تاریکی خستبووە سەر ڕوخساری دلبەر، هەر ئەو شنەبایە بوو قژی لەسەر ڕوومەتی لادا و خۆری ڕووناک هەڵات.

پرتەو دەڵێ ئەسکەندەری مەکدۆنی لە سەروچاوەی کانی ئاوی ژیان دەگەڕا، ئەو دەستی کەوتبێ یا نەکەوتبێ گرنگ نییە، کەچی سەرچاوەی ئاوی ژیان بەنەسیبی دلبەرێکی خاوەن خاڵێکی ڕەش بوو، وەکو ئاشکرایە لێرەدا مەبەس لە سەرچاوەی ئاوی ژیان دەمی دلبەرە.

(٢)

ئەی دلیٚ سەرمەستیٚ من مەستانە ڕەقس
بوزما جانانە وەکی پەیمانە ڕەقس
گولفشانەکە مەجلیس جارەک ژ من
جامیٚ ت کەف میسلیٚ گولان خەندانە ڕەقس
لەشکریٚ ئیمانیٚ بهل بیروون دەر
ت دەروونیٚ خانەیا جانانە ڕەقس
گەر تە دوڤا خەلوەتا دل بێتە سەر
دیٚ وەکی جۆشا مەیا جۆشانە ڕەقس
بەس نییە ئەڤ قالوقیل و سووڕەتی
خۆش ب وەجهیٚ مەعنەوی ڕەندانە ڕەقس
گەهـ ت گەل دێوانەگان یا هایوهووی
گەهـ ت گەل فەرزانەگان فەرزانە ڕەقس
(پرتەو)ی ئاڤا هەیا دل بو خراب
کەف ب کەف ئەز شادیا وێرانە ڕەقس

شاعیر لەم پارچە شیعرەدا وشەی ڕەقس (رقص)ی کردووە بەپاش قافیە، لێرەدا پێش هەموو شتێک پێویستە بیرمان بۆ ئەوە بچی پرتەو زیاتر مەبەسی ئەوە بووە قافیەی دەنگی (صاد)ی عەرەبی هەبێ، بۆ ئەمە ئەم شیعرە و شیعرێکی دیکەی هۆنیوەتەوە، واتە لە دیوانیدا دوو شیعری دەنگی (ص)ی عەرەبی هەیە وەک پاش قافیە. دووبارە و سێبارەکردنەوەی وشەی «ڕەقس» خۆی لە خۆیدا دەبێتە وەسفی ئەو بزووتنەوەی لەشەی کە ئێمە «سەما» و «شایی» پێ دەڵێین. وەکو لە ناوەرۆکی شیعرەکە دەردەکەوێ شاعیر مەبەسی سەمای دەروێش و سۆفییان و مێرمنداڵ و کیژۆڵە عازەبەکانە. تەهلیلە و هایوهووی دەروێشان دەستووری خۆی هەیە، هەروەها شایی و حێولانەی هەرزە و کیژۆڵانیش دەستووری خۆی هەیە.

(٣)

هێدی بهژین بادی سەبا توڕڕەیی دلدار
هەر تایەکی پێ بەستنە سەد زەخمی و بیمار
ساقی دەمەکی من بکە بێهۆش ژ بادە
ڕاحەت ببتن بەلکی دلێ ژارێ بریندار
قوربانی تە بم ڕەحم و مورووەت کو تە نینە
ژ زولم و ستەمێ بیر بکە ڤی جانێ ل م یەکجار
جانێ من و عیشقا تە نە ئیرۆکنە دەمساز
بەلکی ژ ئەزەل ئێکن و یەک نوورن و یەک نار
دوژمن لە مە دلخوەش نەکە ئەی سەروەری خووبان
دەردێ وی ئەوە دا بکتن عاشق قەرار
یووسف کەرەم و نینە بها لێک وەکی پیر
نەقدا دل و جان (پرتەو)ی ئینانديە بازاڕ

شاعیر مەبەسی سەرەکی لەم پارچە غەزەلەدا تەنیا هەڵکردنی شنەبای شەماڵ نییە لە پێناوی ئەوەی ئێش و ئازاری دڵداری کەم بکاتەوە بەڵکو لە ساقی دەپاڕێتەوە بەمەی سەرخۆشی بکا، کە سەرخۆش بوو بێهۆش و دەبێ و هەست بە برین و نەخۆشی ناکا. ڕوو دەکاتە یار و پێی دەڵێ: دڵی من و دڵداری تۆ ڕووداوی ئەمڕۆ نییە بەڵکو دیاردەیێکی ئەزەلییە و یەکێکیان ڕووناکی و ئەویتریان ئاگرە. بەختیاری بۆ تۆ و بەدبەختی بۆ من.

(٤)

چییە دەردێ تە بێژە ئەی دل ئەی دل
ژ چاڤان خوون بڕێژە ئەی دل دل
ژ بۆ تەسکینا ئێش و حیرەقەتا دل

هەمە دەردان بڕێژە ئەی دل ئەی دل
ژ من ئەحوالێ کۆڤانان مەپرسە
کو حالاتەک درێژە ئەی دل ئەی دل
هەچی داغ و برینا من ل سینە
ژ وێ بەژنا درێژە ئەی دل ئەی دل
نە ئیرۆکە تە ترکا ئاشنایی
کو قەتعا تە ژ مێرە ئەی دل ئەی دل
مە زانی عیشقا مەحبووبان بەلایە
هەچی دی سووس و گێژە ئەی دل ئەی دل
وەکو تە گوهـ نەدا پەندێت ت (پرتەو)
ت نارێ غەم بڕێژە ئەی دل ئەی دل

ئەم شیعرە موناجاتێکە پرتەو لەگەڵ «دڵ»دا دەیکا. «ئەی دل»ی دووبارە کردۆتەوە و وەک پاش قافیە خستوویەتییە ڕوو، ئەم دووبارە کردنەوەیە چەشنە مۆسیقاییێکی ڕەوانی داوەتە ئاوازی شیعرەکە، قافیەی شیعرەکە لە بنجدا دەنگی «ژ»یە، ئەگەر شاعیر خەریکی ئێش و ئازار و دەردی دڵ نەبوایە، بۆمان دەکرا بڵێین ئەم شیعرە وەک ئاوازێک بۆ سەما و شایی و هەڵپەڕکێ دەشێ، بەڵام ناوەرۆکەکەی زیاتر ڕەنگە لەگەڵ سەمای بالێ بگونجێ. بێگومان لێرەدا بوون و نەبوونی بالێ و ئۆپیرا لەناو کۆمەڵێ ئێمەدا، ئەوە ناگەیەنێ نەتوانین شیعرێکی کۆنی کلاسیکی کوردی، یا شیعرێکی نوێی هاوچەرخ لەگەڵ ئەم جۆرە هونەرە ئەوروپاییانە بگونجێنین.

(٥)

جەلاوو سەیقەلا قەلبان جەمالە
سەفا بەخشێ دلان بەژنا شەپالە
حەرامە ئەڤ ب بێ بەزما حەبیبان
ت گەل وان بادەیا سافی حەلالە
چ لێکم مەسجید و میحراب و مینبەر
ژ بۆ تەقبیلە ئەبرۆییێن هیلالە
سەدایێ عەندەلیبان تار و ئازار
نەوایێ بلبلان هەر وەردێ ئالە
نمازی عاشقان ناز و نیازە

نیازا سادقان وەجهێ جەلالە

نەڤێ من چەشمەیا ئاڤا حەیاتێ

حەیاتا من لەبێ لەعلا زەلالە

ت وەسلێ (پرتەو)ی سەد سالە ئاتەک

ت هیجرێدا دەمەک مانەندی سالە

لە خوێندنەوەی ئەم پارچە شیعرە لە ڕووی جوانکارییەوە ڕاستییێکمان بۆ دەردەکەوێ، شاعیر کۆمەڵێک تەعبیری ڕەوانبێژی ڕۆژهەڵاتی بەکارهێناوە، وا دەکەونە بەرگوێمان لەمەوپێش گوێمان ئاشنایەتی لەگەڵیاندا هەبێ، وەکو ئەوەی دوو برۆی مانگی یەکشەوی پەرستگایە لەباتی مزگەوت، دوو لێوی دلبەر سەروچاوەی ئاوی ژیانە و هی دیکە، بەڵام بەرزی شیعرەکە لەوە دەردەکەوێ پرتەو وەستایانە ئەو نرخە ئیستێتکیانەی وەرگرتووە و بەکوردی دایڕشتوونەتەوە، بەم پێیە ئەم جۆرە بەرهەمانە دەچنە ناو کاری ئەدەبی داهێنراوی بەرزەوە.

(٦)

پرتەو کۆمەڵێک پارچە شیعر بەکاردێنێ بۆ وەسفی دلبەر، لەو شیعرانەدا هەردوو لایەنی خۆشەویستی ڕەچاو کردووە، لایەنە جوانەکانی ئەندامانی لەش و لاری کە بەچاو هەستیان پێدەکرێ، هەروەها لایەنە جوانەکانی خووڕەوشتی نادیاری مەعنەوی کە بەچێژ و خەیاڵ و ئینفیعالی ناوەوەی دەروونی هەستیان پێدەکرێ، بەمە دلبەر دەبێتە بەڵگەی کامڵی و بێ کەموکوڕی.

لە پارچە شیعرێکدا دەڵێ:

م دی یارەک نیگارەک جوانەک

گەلەک فەهمیدە زانا، نوکتەدانەک

ب عاریز ئافتابا بورجێ خوونی

خەبەردان شەهد ریز و خوەش زبانەک

ب داد و لوتف و ئیحسان و مورووەت

دەمەک دنیا بکە یەک لەحگە کارەک

ب شان و سەتوەت و تەمکین و عیززەت

شەهەک ساحیب غوروور و عیزز و شانەک

نەبوون میسلێ تە ئەسلا ت عالەم

سزاوارەک نە سوڵتانەک نە خانەک

کو بۆ (پرتەو) دلا ڕامانە دیتن

چ بێژم نوورێ چەشمەک قووتێ جانەک

لەم شیعرەدا شاعیر لە خاسیەتە تایبەتییەکانی خووڕەوشتی دلبەر دەدوێ، دلبەر قسەزان و نوکتەچی ئەوتۆیە کە قسە لە دەمی دێتە دەرەوە وەکو ئەوەیە هەنگوین بپژێنێ. خۆشەویست نەرم و نیانە، چاوتێرە، ئازا و بەتوانایە، وەکو شایێکی سەر بڵندە، بەڵکو لە شا و سوڵتانانیش ڕەتی کردووە.

ئەگەر لەم شیعرەیدا شاعیر دلبەری وەکو قارەمانێکی بەزەبر و زەنگ پیشان دابێ، وەک سیفەتێکی مەعنەوی، لە شیعرێکی دیکەیدا دلبەر لە ناسکی و نەرم و نیانیدا وەک پەڕەی گوڵ دەیخاتە ڕوو.

لەم لایەنەوە دەڵێ:

م دل دا دلبەرەک سەنگین و مەهوەش

لەتیفەک نازکەک مەستەک سەبووگەش

دڕ و گولبەرگ و سورخ و تازە و و تەڕ

ب سەر گول خال مشکینەک عەجەب خوەش

ژ بۆ تەعویزێ حیفزا چاڤ خرابان

ت عیشقێ دان ب دل دانی سەر ئاتەش

وەرە ئەی باد من سەلک دڤێتن

ژ من بۆ دلبەرێ میسلی تە بێ غەش

سەراسەر شەرحا ئەحوالێ فیراقێ

ژ خوونێ نامە بنڤیسم مونەققەش

هەمی وەزن و موقەففا و موسەججەع

هەمی تەرجیع و تەرکیب و موشەووەش

ژ (پرتەو)دا ببووسە ئاستانێ

بەدی عەرزی ڤەکرڤە چابەک و خوەش

لێرەدا دلبەر قورسە، مەستی هەوای ڕۆمانتیکییانەی شیعری کلاسیکی کوردییە، سوور و تەڕ و تازەیە و لە بەرگی گوڵ دروست کراوە، ئەو سیفەتە ڕەسەنانە بوونەتە هۆی داهێنانی شیعری بەرزی پرتەو. شاعیر شیعر دەهۆنێتەوە هەمووی کێشی جوان و قافیەی ڕێک و ڕستەی سەجعدارە، ئەم هەموو وێنە و مانایانە خراونەتە ناو شیعری تەرجیع بەند و تەرکیب بەند و گەلێ جۆری ڕەوانبێژی تیایاندا بەکارهێناوە.

شاعیر لەم وەسفانەوە، غەزەلێکی دیکە تەرخان دەکا وەک گفتوگۆیێک، یا موناجاتێک لەگەڵ دلبەردا، لەم شیعرەدا ئامۆژگاری خۆشەویست دەکا ئاگاداری ئەوە بێ جوانییەکەی سروشتی و خۆڕسکە و پێویست بەهیچ جۆرە شانە و ئاوێنەیێک ناکا.

لە غەزەلەکەدا دەڵێ:

مەکە ئاییینە و عاریز بەرابەر
مەدە شانە سەرێ زولفا موعەنبەر
تەبەسسوم کە ب ناز و غەمزە چالاک
بکە بێ قەدر لەعل و دورٖ و گەوهەر
بدە بەر با موسەلسەلهایێ مشکین
دەماغا جان بێن دالی موعەتتەر
ژ مێژە ناڤێ حوسنێ نینە پەیدا
ڤەدە پەردێ ژ بەر حوسنا مونەووەر
کو دا عاشق ب سەد ئەزمان گوویا
بخوونن خوتبەیان عیشقا ل مینبەر
ئو عەنبەر دانیا خالا ل ڕوویان
عەبیرە یا نەدانی نێڤا مەجمەر
نەشێێن (پرتەو)ی وەسفا جەمالێ
بکت پایان ب سەد تۆمار و دەفتەر

شاعیر لەم وەسفەدا بەجوانی سروشتی دلبەردا هەڵدەڵێ، قژی جوانی پێویست بەشانە ناکا، بای شەماڵ شانەی دەکا، زیاتر جوانییەکەی دەخاتەڕوو، لێرەدا داهێنانی شاعیر لەوەدا خۆی دەنوێنێ کە دەڵێ: پرتەو ناتوانی وەسفی جوانی دلبەر بگەیەنێتە ئەنجام، تا ئەگەر سەدان دەفتەر و تۆماریش تەرخان بکا بۆ ئەو وەسفە.

(٧)

پرتەو ئەگەر بڕیاری دابێ لە هونەری موستەزادیش بەرهەمی هەبێ بۆ ئەوەی بووە دیوانی شیعری هەموو بابەتە تازەکانی شیعر بگرێتە خۆی، ئەوانەی لە دوای نزیکبوونەوەی ئەدەبی کوردی لە ئەدەبی نەتەوەکانی دیکە دروست بوون. بێگومان موستەزاد یەکێکە لە هونەرە تازە داهێنراوەکان. لە موستەزادەکەیدا شاعیر دەڵێ:

ئیرۆکە م تالیع سەحەرێ دلبەری سەلما
مەشیا ب خرامان
مەستانە وەش، کەچ کولەه و قامەتێ ڕەعنا
شەنگا شەبی ڕیحان

***

ئەڤ شیوەوو ئەڤ عیشوەوو ئەڤ ناز و نەزاکەت
ئەسلەن م نەدی بوون
یارەب ژ هەمی دەرد و بەلا و ئافەتی دنیا
حافز تو ب یەزدان

***

سەیران کەرە باغ و چەمەن و گولشەن و گولزار
یاری ت سەحەرگەه
گەر جەننەت و فیردەوس و جینان واری سەحرا
وەک حۆری یی ریزوان
دا زولم و ستەم جەور و جەفا وان نەبە عاجز
(پرتەو) کو ژ مێژە
بەدخوونە ترش ڕوونە جەفاچوونە سەراپا
نەه عەهدە نە پەیمان

وەک لەم نموونەیەدا دەردەکەوێ لە ڕووی ناوەڕۆکەوە موستەزاد بەگشتی لە دڵداری و وەسف دەدوێ، بەڵام لە ڕووی ڕوخسارەوە شاعیر یاری بەکێش و قافیە دەکا. دێڕە درێژەکان لەسەر یەک کێش دەبن، دێڕە کورتەکانیش لەسەر کێشێکی تر، هەروەها قافیەی دێڕە کورتەکانیش دەگۆڕێ. خوێنەر کە موستەزاد دەخوێنێتەوە وا دەکەوێتە بەر گوێی وەکو ئەوەی دێڕە درێژەکە پرسیار بێ و دێڕە کورتەکە وەرامی پرسیارەکەبێ، جا ئەگەر هەندێ جار بەڕاستی وا بکەوێتەوە، بەگشتی موستەزاد بۆ مەبەسی دیالۆگ دانانرێ. هەرچۆنێ بێ موستەزاد دیاردەیێکی هونەرییە ئاواز دەورێکی گرنگی هەیە بۆ نزیک کردنەوەی لە دڵ و دەروونی ئادەمزاد.

(٨)

پرتەو لە پارچەیێکی شیعری سێ دێڕیدا نازناوی خۆی «پرتەو»ی کردووە بەپاش قافیە، لێرەدا جۆرە زانین و شارەزاییێکی نواندووە و قسەکانی لە چێژ و خەیاڵی خوێنەر نزیک کردۆتەوە.

لە شیعرەکەیدا دەڵێ:

عەجەب ئاشفتە وو حەیرانە پرتەو
مێسالی بلبلێ باغانە پرتەو
ل شەمعا عاریزان حەتتا سەحەرگەه
وەکی پەروانە بێ تابانە پرتەو

نزانم ئەز تەلیسما سحری عیشقێ
وەکی مەجنوون بێ سامانە پرتەو

نزیک کردنەوەی خوێنەر لە خۆی زیاتر لەبەر ئەوەیە چونکە نازناوی خۆی لەم شیعرەدا کردووە بەقافیە، ئیتر لەم سێ دێڕە شیعرەدا چوار جار ناوی شاعیر هاتووە. جگە لەمە بەهۆی ئەوەی چەند جارێک ناوی شاعیر دووبارە کراوەتەوە دەبێ قسەکانی پرتەو لە بابەت خۆیەوە بێ، واتە وەسفی خۆی بکا. ڕاستییەکەش ئەوەیە شاعیر ئەم پارچە شیعرەی بۆ وەسفی هەست نەستی و ناوەوە و سایکۆلۆجییەتی دەروونی خۆی تەرخان کردووە لە ماوەییێکی دیارکراوی ژیانیدا.

ئەگەر لە لاییێکی دیکەی ڕەوانبێژییەوە بنوارینە ئەم پارچە شیعرە لە ڕووی وشەی «پرتەو»ەوە، دەتوانین ئەوە بلێین بەمانای «ڕووناکی» و «تیشک» و «ئیشراقی سۆفیزم»یش دەکرێ لێک بدرێتەوە.

(٩)

ئەگەر چوارینەکانی پرتەو لەگەڵ قەوارەی دیوانی شیعری بەراورد بکەین دەبینین بابەتی چوارینی زۆرە. لە ڕووی ناوەرۆکەوە چوارینەکان لە بۆچوونێکی کورت، یا وێنەییێکی شیعری بچووک پێکهاتوون، هەندێ جار وەکو وەرامی پرسیارێک دەکەونە بەرچاو، یا لێکدانەوەی نوکتەییێک، هەندێ جاریش بیری فەیلەسووف و دانایێک ورد دەکەنەوە.

لێرەدا بۆ نموونە هەندێ لە چوارینەکانی پرتەو بەرەو ڕووی خوێنەر دەکەینەوە.

١- لە چوارینێکیدا شاعیر دەڵێ:

شەڤ نینە کو من نالە نەبوون ژ فەلەک
هێستر ژ فورات و نیل بۆش بوونە گەلەک
دلبەر ب مرا وەعدە خەبەردا نەکتن
ترسم ب مرا وەفا تکت چەرخێ فەلەک

شاعیر لەم شیعرە و لە گەلێ چوارینەکانی دیکەی لە گێتیی شیعرییەتی خەیام دوور نەکەوتۆتەوە، هەندێ جار شیلەی ئەو شیعرانە بووە بەهەوێنی کوردانەی چوارینەکانی شاعیر، یا ڕاستتر بەکوردیکردنی هەست و نەستی دەرەوەی کۆمەڵی کوردەواری، بێگومان ئەمە دەبێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی ئەدەبی نەتەوە.

٢- لە چوارینێکی دیکەشدا شاعیر دەڵێ:

ئاگرێ عیشقێ د سۆژیت جانێ عاشق میسلێ نار
ئاگرەک پڕ جۆش و پڕ تاب و حەرارەت بێ قەرار
عاشق و مەعشووقی یەک قەلب و زبان و یەک دلن
دائیما هەر وەقتەکی ناسەبرن سەبرێ سەبوورێ تابدار

لەم چوارینەدا شاعیر لە گێتیی دڵداریدا سێ ئیستگە دەستنیشان دەکا، یەکەمیان ئاگری عەشق، دووەمیان عاشق و مەعشووق لەناو یەکتریدا دەتوێنەوە و دەبن بەیەک، سێیەمیان سەبریان نییە. بێگومان ئەمەی وەک زاراوەییێک لە زاراوەکانی سۆفیزم وەرگرتووە.

٣- لەم چوارینەدا شاعیر دەڵێ:

ئەسلەن دلێ من ژ غەمێ قەت ئازاد نەبوو
جارەک ژ ویسال یا ژ دل شاد نەبوو
تەشبیهی سەرێ زولفا تە وەڵڵاهی دلەک
غەیری دلێ من چو دل وە بەرباد نەبوو

شاعیر دەڵێ غەم هەمیشە نیشتەجێی لە دڵی ئەودا دۆزیوەتەوە، کەچی قەت بەبینینی شاد نەبووە، دڵی بەجۆرێک شێواوە وەک شێوانی زولفی دلبەرە، ئەم وێنانە ئاساییین لە شیعری کلاسیکی کوردیدا.

٤- لەم چوارینەشدا شاعیر دەڵێ:

چرا جارەک تو گوهـ نادەی فەقیران
ب ڕەسما شاهـ و سولتان و وەزیران
دوعایی بێ نەوایان چیش زۆرن
ژ بۆ دەفعا عەدووێ مولکێ میران

لەم چوارینەدا پرتەو ڕوو دەکاتە خۆشەویستەکەی بەناوی ئەوەی کەسێکی هەژارە، بەڵام دلبەر دەوڵەمەندە لە مەقامی سوڵتان و شاهانە، پێی دەڵێ: جارێکیش گوێت شل کە بۆ پاڕانەوەی هەژاران چونکە قازانج سوودی هەیە بۆ دوورخستنەوەی پیلانی دوژمنان لە ئێوە.

٥- لە چوارینێکی دیکەدا شاعیر دەڵێ:

حینا کو هەبت ژ شاهێ عیشقێ تە تەلەب
داخواز بکە وەلێ ب عینوان و ئەدەب
گەردی ب کتن قەبوول ساحیب کەرەمە
گەر ڕەد بگرت نهن بێ سووچ و سەبەب

دەتوانین بلێین ئەم وتەیەی شاعیر پەندێکە یا وتەییێکی دانایانەیە لە قالبی ئەم چوارینەدا دارێژراوە، تێیدا شاعیر دەڵێ: ئەگەر داواییێکت لە شای عەشق و دڵداری هەبوو، بە ئەدەب لە مەقامیدا قسە بکە، ئەگەر بۆی کردی دیارە خاوەن کەرەمە، ئەگەر نەیکرد بێگومان هۆییێکی بەجێ هەیە، واتە لە هەردوو باردا ئەو ڕاستە و لەسەر هەقە.

٦- لەم چوارینەشدا شاعیر دەڵێ:

ئیرۆ کە م دی دلبەرەکا بسک ئالۆز

تاریکێ شـەڤـا مـەکـر وەکی نیـمـە رۆژ
شـۆخـەک سـتـەمـەک عـەربەدەچوو تازە گـەلەک
چاڤ مـەست و سـیـەھ تیـر نیگەھ سـینە دۆز

پرتەو لەم چوارینەدا ڕەوانبێژی کلاسیکی لە شیعری کۆنی کوردیدا بەرجەستە دەکا، قژ و بسکی شێواوی دلبەر نموونەی تاریکی شەوە، ڕوخساری ڕەنگدانەوەی نیوەڕۆیە، شۆخێک بەچاوی ڕەشی مەست و برژانگی وەک تیر، هەرزەییێکە ئاژاوە دەنێتەوە بۆ دڵدار.

٧- لە چوارینێکی دیکەشدا شاعیر دەڵێ:

ئەز ڕوو ڕەشم و سـیـاھ ڕوومـە چ بکەم
یارەب تو دزانی نەفـسا شـوومـە چ بکەم
گـەر چ غـەزەبا تە پڕ شـەدیدە ب عـیـقـاب
دل دایە بەر ڕەحـمـەتا تە ڕوومـە چ بکەم

ئەم چوارینە موناجاتێکە شاعیر لە خودا دەپاڕێتەوە. ئەگەر سەرنج بدەینە ناوەرۆکی شیعرەکە ڕەنگە هەموو ڕستەکان لەگەڵێ لە موناجاتی شیعر و پەخشانی کوردیدا بدۆزینەوە، واتە بەرامبەر بەماناییێکی ئاسایی دەوەستین لە شیعری پاڕانەوە و موناجات و ئیلاهییاتی شیعری ڕۆژهەلات دەدۆزێتەوە، بەڵام شاعیری کوردی ئەم ماوەیەمان هوشیارانە چوارچێوەییێکی هونەری دروست کردووە، بەتایبەتی پەنجە درێژکردن بۆ هەندێ ئایەتی قورئان زیاتر ئەم چوارچێوەیەی ڕازاندۆتەوە، واتە ئەم جۆرە شیعرانە جوانییان لە وشەیە زیاتر لەوەی لە مانا بێ.

***

لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەم کە شا پرتەوی هەکاری لە دایک بوو، لە ئەنجامی ڕینیسانسی شیعری کوردستانی باکوور کۆمەڵێک بەرهەمی بەنرخی عەلیی هەریری و مەلای جزیری و فەقێی تەیران و ئەحمەدی خانی هی دیکە لە ناوەوە بوون.

ئەم بەرهەمە شیعرییە ڕەندانە بوون بەسەرچاوەی ئیلهام بۆ شاعیرانی دیکە. قوتابخانەی شیعری کوردستانی سەروو بە بەها بوو، بەپیت بوو، هاندەرێکی گرنگ بوو بۆ بەردەوامی ئەو بزووتنەوە ئەدەبییە، پرتەو لەم ڕێڕەوە هونەرییەدا دەوری باڵای هەبوو و بەشیعرە جوانەکانی ئەدەبی کوردی دەوڵەمەندتر کرد.

بەشی شازدەم

ڕۆمانی شیعری لە سەدەی هەژدەمدا

یەکێ لە خاسیەتە گرنگەکانی ئەدەبی کوردی ئەوەیە ڕۆمانی شیعری بابەتێکی سەرەکییە لە داهێنانی ئەدەبیدا. بەزۆری ئەم جۆرە بەرهەمە لە ناوچە شاخاوییەکان و هەرێمەکانی باکووری کوردستان دەبینرێ. بەگشتی ڕۆمانی شیعری ناوەرۆکی لە سەرچاوەی ئەدەبی میللی نەنووسراوی سەر زار وەردەگرێ و دیارە بنەچەی ئەم سەرچاوانەش دەگەڕێنەوە ڕۆژگارێکی یەکجار دێرینی سەردەمی هیندۆ ئەورووپی و هیند و ئێرانییەکانی پێش ئیسلام، ئینجا سەرچاوە ئایینییەکان (جوولەکە و مەسیحی و ئیسلام) کارێکی گەورەیان کردۆتە سەر ناوەرۆکی ئەم جۆرە ڕۆمان و چیرۆکە شیعرییانە.

ڕۆمانی شیعری لە ئەدەبی کوردی لەسەر یەک کێش دەبێ، بەزۆری بەعەرووزی عەرەبی دەکێشرێ و هەندێ جار کێشی خۆماڵی (سیلابی، پەنجە)ش بەکاردەهێنرێ، هەرچی قافیەشە، پێڕەوی جووت قافیە (مەسنەوی – موزدەویج) (ا ا، ب ب، ج ج...) دەکا. ئەو ڕۆمانی شیعرییەی لەسەر کێشی عەرووز دادەمەزرێ بەزۆری کێشی هەزەجی بۆ بەکار دەهێنرێ.

ناوەرۆکی ڕۆمانی شیعری لە ئەدەبی کوردیدا بەزۆری بریتییە لەمانەی لای خوارەوە:

١- ڕۆمانی قارەمانی و سوارچاکی و جەنگاوەری (مەلحەمەی پێدەڵێن).

٢- ڕۆمانی مێژوویی.

٣- ڕۆمانی ئایینی و ئایینزایی،

٤- ڕۆمانی دڵداری و دەسبازی.

٥- ڕۆمانی کۆمەڵایەتی.

٦- ڕۆمانی ئەخلاقی و پەند و ئامۆژگاری.

تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم بایەخێکی ئەوتۆ بەڕۆمانی شیعری نەدەدرا لەلایەن نووسەرانی مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، زۆربەی تێکستی ئەو بەرهەمانە لە نامەخانەکانی ئەورووپا پارێزرابوون، ئەوانەی لەلای خۆشمان لە ماڵە خوێندەوارەکاندا بەو چاوە تەماشا نەدەکران وەکو شیعری لیریکی کە جێگەیێکی بەرزی هەبوو لە کۆڕی ڕۆشنبیراندا.

لە دوای جەنگی دووەمی گیتی زانیارییێکی زۆر کەوتە ناوەوە لەبابەت ئەو دەسنووسە کوردییانەی چیرۆکی شیعرییان گرتۆتە خۆ و لە ئەورووپا پارێزراون، لای خۆشمان زیاتر لەبەر ئەوە بایەخی پێ درا چونکە ئەم جۆرە بەرهەمانە لە ڕووی هونەرییەوە نزیکن لە ئەدەبی میللی سەرزار.

لەو ماوەیەدا هەندێ لەم چیرۆکە شیعرییانە دەخەینە ڕوو.

لەیلا و مەجنوون

حیکایەتی میللی لەیلا و مەجنوونی عەرەبی لە دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام لە کۆمەڵی کوردەواریدا کەوتە ناوەوە. بەشێوەییێکی یەکجار فراوان ڕەنگی لە ئەدەبی میللی نەنووسراو (فۆلکلۆر) دایەوە. هەندێ لە شاعیرانی کورد لە ناوەرۆکی حیکایەتی لەیلا و مەجنوون ڕۆمانی شیعرییان نووسیوەتەوە لەوانە:

١- لە شاعیرانی سەدەی هەژدەم مەلا محەمەدی قولیی کەندووڵەیی، لە ساڵی ١٧٣٢ لە نووسینەوەی بۆتەوە. دەسنووسی ئەم لەیلا و مەجنوونە لە ساڵی ١٨٧٠ ڕوونووس کراوە، ڕۆژهەڵاتناسی ئەڵمان ئۆسکارمان لە شاری کرماشان کڕیویەتی. هەروەها دانەییێکی تری ئەو دەسنووسە لە ناوەوەیە بەخەتی مەلا سادق لە ٧ی شوباتی ١٨٧٩ ڕوونووس کراوە، ئۆسکارمان لە سابلاغ (مەهابادی ئێستا) کڕیویەتی. ئەم بەرهەمە ئەدەبییە تا ئێستا بڵاونەکراوەتەوە، هەرچەندە ئەم دیاردەیە ڕووی ڕاستی ئەدەبی نەتەوە ناگۆڕێ بەڵام لەبەر ئەوەی نەکەوتۆتە دەست ڕۆشنبیر و خوێندەواران تەنیا ناسینی بەچەند وشەییێک تێنوویەتی خوێنەری ئەدەبی کوردی دەشکێنێ.

٢- شاعیرێکی دیکەی سەدەی هەژدەم حاریس بتلیسی، لە ساڵی ١٧٥٨ لە دانانی ڕۆمانی شیعری «لەیلێ و مەجنوون» بۆتەوە. چیرۆکەکە بریتییە لە ٧٤٠ دێڕە شیعر و لە ٢٤ فەسڵ پێکهاتووە، بەشێوەی مەسنەوی و لەسەر کێشی هەزەج دانراوە. دەسنووسی ئەم چیرۆکە لە دوا ساڵانی سەدەی نۆزدەم بەخەتی فەیرووز ئەفەندی ڕوونووس کراوە.

لە ساڵی ١٩٦٥ مارگریت ڕوودێنکۆ ڕۆمانی شیعری «لەیلێ و مەجنوون»ی حارس بتلیسی لەگەڵ وەرگێڕانی ڕووسی لە مۆسکۆ بڵاوکردەوە. وەک لە ناوەرۆکی داستانەکە دەردەکەوێ حارس بتلیسی لەسەر خواستی کچە کوردێک حیکایەتی لەیلێ و مەجنوونی بەشیعر هۆنیوەتەوە.

سەرچاوەی بنچینەیی شعیر حیکایەتە زۆر و میللییەکانی سەرزاری خەڵکی کوردەوارییە لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا. بێگومان ڕۆمانە شیعرییەکانی پێش حارس بتلیسی بەزمانی کوردی بووین یا زمانی دیکە بوونەتە سەرچاوە بۆ شاعیر، هەرچۆنێ بێ حارس بەرهەمێکی ڕەسەنی هێناوەتە ناوەوە.

شاعیر ئەم ناوانەی بۆ هەندێ لە فەسڵی ڕۆمانەکە داناوە:

١- سەرەتای چوونە ناو دڵی یەکتری لەیلا و مەجنوون.

٢- مرازخواز نایانەوێ نهێنییان ئاشکرا ببێ.

٣- مەجنوون بە چۆڵ و بیابان دەکەوێ.

٤- مەجنوون ڕوو دەکاتە کەعبە.

٥- خوازبێنی لە باوکی مەجنوون.

٦- خوازبێنی لە ئیبن سەلام.

٧- نۆفەل دێتە ناوەوە.

٨- مێردکردنی لەیلا.

٩- مەجنوون دیسانەوە بەچۆڵ دەکەوێ.

١٠- ڕێگە خۆشکردن بۆ ژوانی لەیلا و مەجنوون.

١١- ژوانی لەیلا و مەجنوون.

١٢- مردنی دایک و باوکی مەجنوون.

١٣- مردنی لەیلا.

١٤- مردنی مەجنوون.

حارس بتلیسی ڕۆمانی شیعری «لەیلا و مەجنوون»ی بەهەناسەیێکی دڵداری سەرزەمینی و پێوەندی کۆمەڵایەتی نووسیوە، هیچ جۆرە هەوا و چێژێکی سۆفیزمی تێدا بەدی ناکرێ.

یووسف و زولەیخا

چیرۆکی دڵداریی یووسف و زولەیخا و کارەساتی یەعقووب بە ونبوونی یووسف بەهۆی تەورات و قورئانەوە لەناو نەتەوە موسوڵمانەکاندا بڵاوبۆتەوە، لە پاشانا بووە بەسەرچاوەییێک لە ئەدەبی میللی سەرزار و ئەدەبی نووسراوی بەرزی هەموو نەتەوە موسوڵمانەکان و گەلێ ڕۆمانی شیعری لێ دوست کراوە و لە ئەدەبی کوردیدا جێگەیێکی بەرزی داگیر کردووە.

لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا کۆمەڵێک دەسنووسی بەنرخی «یووسف و زولەیخا» لە نامەخانەکانی ئەورووپا دۆزرانەوە، بەتایبەتی لە نامەخانەکانی شاری سانت پیترسبورگ، ئەمە تەنیا نەبووە هۆی ئەوەی گەنجینەییێکی دیکە لە ئەدەبی کوردی بدۆزێتەوە، بەڵکو بووە هۆی ئەوەی شاعیری دیکەی گوم ناوی کوردیش بناسین.

یەکێ لە شاعیرانی سەدەی هەژدەم سەلیم سلێمان بوو. ئەم شاعیرە وەکو لە شیعری دەردەکەوێ کەسێکی خوێندەوار بووە، عەرەبی و فارسی و تورکی عوسمانی زانیوە، شارەزای ئەدەبی ئەم نەتەوانە بووە، جگە لەوە وەک دەرچووی حوجرەی مزگەوتی ئەو سەردەمانەی کوردەواری ئاگاداری لە ئایینی ئیسلام و زانستییەکانی زمانی عەرەبی بووە.

چەند دانەیێک لە دەسنووسی «یووسف و زولەیخا»ی سەلیم سلێمان لە ناوەوەیە، بەهۆی ئەم سەرچاوانەوە مارگریت ڕوودێنکۆ لە ساڵی ١٩٨٦ تەواوی ڕۆمانی شیعری «یووسف و زولەیخا»ی بڵاوکردەوە لەگەڵ وەرگێڕانی بەزمانی ڕووسی.

ئەم چیرۆکە لە ١٧١١ دێڕە شیعری مەسنەوی (دوو نیوە دێڕ شیعر) پێکهاتووە. لە بنجدا حیکایەتەکەی بۆ میری خێزان یا بە یادی ئەو میرەی لە سەردەمی شاعیر ژیاوە هۆنیوەتەوە، سەلیم سلێمان چیرۆکی «یووسف زولەیخا» بەم دێڕانە دەست پێدەکا:

دیباچەیێ نامە نامێ مەعبوود

قەییوم و قەدیم و حەی یو مەوجوود
سازندەیێ مومکینات و کەونەین
داردندەیێ کائینات و بەحرەین
بێ مەبدەئو بیدایەت و قەدیمی
غەففار و عەزیم و هەم ڕەحیمی

***

تەجدید بکم ژ نوو ڕیوایەت
تەحریر بکم ژ نوو حیکایەت
ئەمما بسەعادەت و بعنوان
بەحسی بکم ئەم ژ پیری کەنعان
یەعقووب هبوو د بورجی ڕەفعەت
چەند ئەختەری مەتلەعا نوبووەت

شاعیر بەم دێڕانە کۆتایی بەچیرۆکەکەی دێنێ:

یا ڕەببی ب ئەڤینیا زولەیخا
یا ڕەببی ب تووتی یێ شەکەر خا
وەههاب و کەریم و هەم ڕەحیمی
مەحرووم نکی ژ خوە (سەلیم)ی
هیڤی گرە ئەو ژ زاتێ ئەمجەد
ئازاد بکی ب بەخشی ئەحمەد
ئەز هیڤی دکم ژ خاس و عامان
هەر وەقت و زەمان و حین و ئانان
وەقتی کو بخوونن هوون کیتابی
من هیڤی هەیە بکن سەوابی
مەخسووس دکم ژ وە ڕەجایە
هوون فاتیحەیەک بکن هەدایە

مەبەسی سەرەکی شاعیر لەم چیرۆکەدا ئەوەیە باس لە تراجیدیای یەعقووب و کوێربوونی بکا بەهۆی ونبوونی یووسفی کوڕی، ئینجا مەسەلەی دڵداری نێوان یووسف و زولەیخا تێکەڵ بەتراجیدیای یەعقووب دەکا. زولەیخا و یەعقووب قارەمانی گرنگی چیرۆکەکەن.

شاعیر چیرۆکەکەی لە وەسفی خەونی یووسفەوە دەستپێدەکا، چۆن باوکی پێی دەڵێ بۆ براکانی نەگێڕێتەوە. لە دواییدا خوشکی یووسف خەونەکە بۆ برایانی دەگێڕێتەوە. ئینجا باس لەوە دەکا چۆن براکانی یووسف دەخەنە بیرەوە و کراسی لە خوێن وەردەدەن و بۆ باوکیانی دێنن بەناوی ئەوەی گورگ خواردوویەتی. یەعقووب سەرنج دەداتە کراسەکە و شوێنەواری ددانی گورگ نابینێ. لەبەر ئەوە باوەڕ بەکوڕەکانی ناکا، بۆیە هەموو گورگی سەر ڕووی زەوی بانگ دەکا و مەسەلەکەیان لێ دەپرسێ، لە پاشانا دێتە سەر باسی کاروانچییان و چۆن یووسف لە بیر دەردێنن. ئینجا دێتە سەر باسی دڵداریی زولەیخای کچی شا تەیمووس بەرامبەر بە یووسف.

سەلیم سلێمان لە بینین و بە یەکتری گەیشتنی یووسف و زولەیخا دەدوێ لە بازاڕ بۆ یەکەمین جار. زولەیخا لە یەکەم بینیندا لەوە دڵنیا دەبێ ئەمە ئەو کەسەیە کە لە خەونا دیویەتی. زولەیخا تکا لە عەزیزی میسر (پووتیڤار) دەکا کە یووسف بکڕێ، بەڵام دوودڵ دەبێ و وازان دەکا نەوەکو شا خۆی ئارەزووی کڕینی ئەم دیلە جوانە بکا! زولەیخا داوا لە شا دەکا بەوە ڕازی بێ عەزیز یووسف بکڕێ، ئەمەی بۆ دەچێتە سەر، ئیتر زولەیخا هەوڵ دەدا لە یووسف نزیک بکەوێتەوە، بەڵام بێ سوود دەبێ و بۆی ناچێتە سەر.

شاعیرێکی کوردی دیکەی سەدەی هەژدەم حارس بتلیسی جگە لەوەی ڕۆمانی شیعری «لەیلا و مەجنوون»ی نووسیوەتەوە، ڕۆمانی شیعری «یووسف و زولەیخا» یەکێکە لە کردەوەکانی ئەم شاعیرە.

بێگومان ئەم شاعیرەمان سوودی لە کارەکەی سەلیم سلێمان وەرگرتووە چونکە پێش ئەو نووسراوەتەوە، ئەگەر بە وردی بەراوردێک لە نێوان تێکستی هەردوو شاعیر بکەین ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ لە هەندێ شوێن حارس لە سەلیمی وەرگرتووە، بەڵام بە داڕشتنێکی تازە دەژمێررێ، لەبەر ئەوە دەچێتە ناو بەرهەمی ئەدەبی داهێنراوەوە. جگە لەمە «یووسف زولەیخا»ی حارسی بتلیسی لەوەی سەلیم سلێمان میللی ترە، زیاتر نزیکی ئەدەبی نەنووسراوی سەرزارە، بەقەوارەش لەو بچووکترە. دەسنووسی ئەم بەرهەمە ئەدەبییانە لە ناوچەکانی کوردستانی سەروو باو بوون، دەنگوباسی وا هەیە لە دوای خەتمی قورئان لە حوجرەی مزگەوتدا ئەم چیرۆکانە چووبوونە پرۆگرامی خوێندنی ئایینییەوە.

بابەتی ڕۆمانی شیعری لە کۆنەوە، واتە پێش سەدەی هەژدەم لەناو کۆمەڵی کوردەواری لە ناوەوە بووە، هەروەها لە دوای سەدەی هەژدەمیش مێژووی ئەدەبی کوردی گەلێ بەرهەمی بەنرخی لەم بابەتەمان بۆ دەوردەکاتەوە.

بەشی حەڤدەم

تیرەی لوڕ و ئەدەبی نووسراویان

تیرەی لوڕ و جوگرافیای لوڕستان

وەکو ئاشکرایە میللەتی کورد وەک نەتەوەییێک لە سێ تیرە پێکهاتووە: کرمانج، گۆران، لوڕ. ئەم تیرانە لە هۆز و عەشرەت و یەکێتی عەشرەتی جیاواز پێکهاتوون، لە ڕووی نەژادەوە هەموویان نەتەوەی کورد پێکدێنن، لە ڕووی زمانەوە بەپێی زمانی عەشرەتەکانەوە لە دیالێکتی گەورە و بچووک پێکهاتوون، دیالێکتەکان ناویان لە ناوی تیرە و هۆز و عەشرەت و ناوچە و هەرێمە جوگرافیەکان وەرگرتووە.

لوڕ وەک کۆمەڵێک لە خەڵک بەشێکی گرنگن لە نەتەوەی کورد، لە سەردەمێکی یەکجار کۆنی پێش مێژوو لەو خاکەدا دەژین کە لوڕستانی پێ وتراوە، کەلوپەلی ئادەمزادی پێش مێژوو لە خاکی لوڕستان دۆزراوەتەوە، نموونەی ئەم پاشماوە ئەرکیۆلۆجییانە لە مۆزەکانی ئەوروپا دەبینرێن. تیۆریێکی مێژوویی لە ناوەوەیە گۆیا سۆمەرییەکان لە وڵاتی ئێستای لوڕەکانەوە کۆچیان کردووە بۆ باشووری میزۆپۆتامیا (عیراق). بینینی مێژوو هەرچۆنێک بێ لەم لایەنەوە لە سەردەمی ئێستاماندا بەناوچەییێکی دواکەوتوو دەژمێررێ.

لە ڕووی نەژادەوە گفتوگۆی ئەکادیمی لە ناوەوەیە لە بابەت پێوەندی لوڕ بەکوردەوە، واتە بەکوردبوونی لوڕ. ئەم مەسەلەیە لەلایەن زانا و پسپۆڕانی کورد و زۆربەی ڕۆژهەڵاتناس و کوردناسەکانەوە ساغ بۆتەوە، گومان لەوەدا نەماوە کە لوڕ کوردن، جگە لەوە بەڵگەی گرنگیش ئەوەیە زۆربەی لوڕ خۆیان بەکورد دەزانن، ئەمە تیۆریێکی گرنگە لە تەعریفی نەتەوەدا.

هەندێ لە سەرچاوە بنچینەییەکانی مێژووی عەرەب و تورکی عوسمانی لوڕیان بەتیرەییێکی کورد داناوە، لەوانە یاقووتی حەمەوی و ئەحمەد جەودەت پاشا. لە کوردانیش محەمەد ئەمین زەکی ماوەییێک لە پشتکۆ لەناویان ژیاوە، وەک کوردێکی خەڵکی سلێمانی توانیویەتی بەکوردی قسەیان لەگەڵدا بکا و لەیەکتری بگەن.

مێژووی کۆن و تازەی لوڕەکان بەمێژووی ئێران و میزۆپۆتامیا بەستراوەتەوە. لە ڕۆژگارانی مێژوودا میرنشین و دەسگای دەوڵەتی بەناوی خۆیان لەژێر فەرمانڕەوایی خۆیانەوە لە ناوەوە بووە. ئەمانە یا سەربەخۆ بوون یا لە سایەی شاکانی ئێراندا بوون.

وڵاتی لوڕستان وەک لەسەر نەخشەی جوگرافیا دەبینرێ ئاقارێکە پەنا کەوتووە و دوورە لە مەڵبەندە ستراتیجییەکان، لەبەر ئەوە لە مێژوودا لەڕوو نەبووە، تەنگوچەڵەمەی کەم بووە، بەزۆری تێکەڵ بەکۆمەڵ و میللەتانی دیکە نەبووە، لەبەر ئەوە ڕەوشتی نەتەوایەتی و ئازایەتی خۆی پاراستووە.

جێگەی جوگرافی لوڕستان وەک خاکێکی لە پەنا و لا کەوتووە لە گەلێ لە هێرشی بێگانان ڕزگاری بووە، ئەگەر هێرشیشی کرابێتە سەر وەک ئەوانەی هۆلاکۆ و تەیموری لەنگ لێشاوی لەشکری ئەم داگیرکەرانە نەیتوانیوە بەسەریان زاڵ بێ و وڵاتیان داگیر بکا. بەڵام بەگشتی لوڕستان لەژێر فەرمانڕەوایی ئەتابەگەکاندا بوو، شا عەباسی سەفەوی هێرشی بردە سەر لوڕستان و دوا سەرداری ئەتابەگەکانی کوشت کە ناوی شا هوردیخان بوو بەتەواوی لوڕستانی داگیرکرد لەو ساوە لەژێر دەسەڵاتی ئێران دایە.

لوڕەکان لە ڕووی ژیانی ئایینی و کۆمەڵایەتییەوە بەگشتی لە کورد جیا نابنەوە. لە بابەت ئایینەوە موسوڵمانن و لەسەر ئایینزای شیعە (دوازدە ئیمامی)ن، گەلێ پابەندی سەیدانی ئیمامی شیعەن. گیانی عەشرەتی و نەریتی بنەماڵەیی لە ناویاندا بەهێزە. دوژمنایەتییان لەگەڵ بێگانە بە ئاسانی کۆتایی نایە، لەگەڵ خۆشیان برینی دوژمنایەتی بە هیچ جۆرێ سارێژ نابێ بەوە نەبێ هەر یەک لە دوژمنەکان کچێکی خۆی بداتە ئەوی دیکە. جگە لەوە ڕەوشتێکی تریشیان هەیە لە منداڵییەوە کوڕ و کچێک لەیەکتری مارە دەکەن و بەگەورەیی دەبن بەژن و مێرد.

جێگەی لوڕستان لەسەر نەخشەی جوگرافی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەتوانین بەم جۆرە دیاری بکەین: لای باکووری کرماشانە، لای ڕۆژهەڵاتی شاخەکانی بروجەرد و مەلایەرە، لای باشووری خوزستانە، لای ڕۆژئاوای درێژایی سنووری نێوان عێراق و ئێرانە لە خانەقینەوە تا کەنداو. وڵاتێکی شاخاوییە، زنجیرە شاخەکانی زاگرۆس لوڕستان دەکا بەدوو بەشەوە پێشکۆ و پشتکۆ. هەروەها زێی کەرخە ئەم دوو ناوچەیە لە یەکتری جیا دەکاتەوە.

عەشرەتە گەورەکانی ناوچەی پێشکۆ (لوڕی بچووک، فەیلی) ئەمانە بوون:

حەسەن وەند، یووسف وەند، کاکە وەند، پیران وەند؛ هەروەها عەشیرەتە گەورەکانی ناوچەی پشتکۆش (لوڕی گەورە) ئەمانە بوون: مەلەک شاهی، دینار وەند، مامەسەنی.

عەشرەتەکانی لوڕ وەکو عەشرەتەکانی دیکەی کوردستان، لەو کاتەی زۆریان کۆچەر بوون، بەشێکیان هەر لە کۆنەوە نیشتەجێ بوون، کۆچەرەکانیان بەرە بەرە نیوە نیشتەجێ دەبوون، لە دواییدا وازیان لە ژیانی کۆچەری دەهێنا. عەشرەتی پیران وەند و سگوند لە عەشرەتە کۆچەرە گەورەکانی لوڕ بوون.

لە سەردەمی ئێستاماندا زۆربەی هەرە زۆری خاکی لوڕستان کەوتۆتە ئێرانەوە، بەناوی ئوستانی لوڕستانەوە کراوە بەسێ شەهرستان: خوڕەم ئاباد و بروجەرد و ئەلیگۆدەرز، تیلمەیێکی درێژی خاکی لوڕستان کەوتۆتە دیوی لای ڕۆژئاوای سنووری ئێران و هەندێکیشیان لە شارە گەورەکانی نزیکی سنووری عێراق وەکو کووت و عەمارە دەژین، جگە لەوە بەناوی «فەیلی»یەوە جالیەییێکی گەورەیان لە بەغدا هەیە.

دیالێکتی لوڕی زمانی کوردی لە چەند دیالێکتێکی بچووکی زمان دیار دەکەوێ، وەکو: فەیلی، کرماشانی، بەختیاری، لەکی، کەلهوڕی، مامەسەنی... ئەدەبی میللی نەنووسراوی سەرزار بەهەموو ئەم

دیالێکتـانه له نـاوەوەیه، بەڵام بەپێی پێـویست کۆ نەکراوەتەوە و لێی نەکۆڵراوەتەوە، هەرچی ئەدەبی کلاسیکی نووسراویشه ئەمەیان نابێ بڵێم نیانه، چونکه پەردەیێکی تاریکی بەسەردا کێشراوە و ئێمه ئاگاداری نین، ئەمه دەڵێین چونکه له دوای کۆشـشێکی بێ وچان توانیـمـان هەندێ نموونەی ئەو ئەدەبه کلاسیکییەی دیالێکتی لوڕی زمانی کوردی بدۆزینەوە.

ئەدەبی لوڕی

هەرچەنده ناوچەی لوڕستان له ڕووی ڕۆشنبیری و خوێندەوارییەوە ئەو دەرفەتەی بۆ هەڵنەکەوتووە وەکو ناوچەکانی دیکەی کوردستان ئەدەبی کلاسیکی نووسراوی لێ هەڵبکەوێ بەشێوەیێک بەرهەمێکی زۆر بێنێته ناوەوە بەڵام بزووتنەوەیێک هەبووە، ئەمه خۆی له میرزاییێک یا خوێندەوارێک بینیوە بەتایبەتی چینەکانی سەرەوە ئەوانەی بەڕێوەبردن و سەرۆکایەتی هۆز و عەشرەتەکانیان کەوتبووە ئەستۆ.

ئێمه بەپێی لۆجێکی مێژوو لەوە دڵنیابووین ئەو خەڵکەی لوڕستان نابێ بەرهەمی ئەو جۆره شیعرەیان نەبێ کـه به ئیسلامـەوی ناوی دەبەین. هەروەها وەکـو ئاگـادارین لوڕسـتان مەڵبـەند و لانکێکی گـرنگی ئایینی یارسانەکانه، بەشێکی زۆری ڕێبەرەکانیان لوڕن یا له لوڕستان ژیاون. ڕاسته زمانی ئەو ئایینه دیالێکتی گۆرانی زمـانی کـوردییـه بەڵام لوڕی کاری گەورەی کـردۆته سەر ئەو دیـالێکته، هەروەکو چۆن لوڕی کـاری کـردۆته سـەر ئەو زمـانه ناوچەییـیـەی دەوروبەری هەمـەدان کـه باباتـاهیـر دووبەیتـەکـانی پێ نووسیوە.

کەشکۆڵی گوڵشەن

دەسنووسی «گـوڵشـەن» بەقـەواره یەکـێکه له دەسنووسـه هەره گـەورەکـانی نامـەخـانەی ئامـۆژگـای ڕۆژهەڵاتناسی له ئەکادیمییەی زانسـتی ڕووسی له شاری سانت پیـترسبورگ. ئەم دەسنووسـه بەنرخه له ساڵی (١١٩٨ھ/١٧٨٣-١٧٨٤م) نووسـراوەتەوە یا ڕوونووس کراوە لەلایەن محەمـەدی قـازیی کوڕی محەمەد ڕەزای مەهجوورەوە.

وەکو له مێـژووی نووسینی دەسنووسـەکه دەردەکـەوێ له دەوروبەری فـەرمانڕەوایی بنەماڵەی زەندی له ئێـران (١٧٥٨ھ-١٨٩٤م) ڕوونـووس کـراوە. ڕەنگه لەسـەر داوای کـاربەدەسـتی یەکـەمی ئێـرانی ئەو سەردەمه خۆی بووبێ، لەوانەشه گەورەیێک، یا دەوڵەمەندێکی ڕۆشنبیر و کتێب دۆست بەڕادانی دابێ.

شیعری دەسنووسەکه بەگەلێ له زمانی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست تۆمارکراون، وەکو زمانانی: فـارسی، تورکی، عـەرەبی، کوردی، ئەرمەنی، گـورجی، ئەفـغـانی (پشـتـوو) و دیالێکتەکـانی زمـانانی هیندسـتـان و هی دیکه. ئەوەی دەسنووسـەکـەی بۆ ئامـادەکراوە مـەبەسی بووە نموونەی بەرزی شـیـعری کلاسیکی هەمـوو نەتەوەکـانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و قـەفـقـاسی تێدا تۆمـار بکرێ، لەبەر ئەوە نووسـەر شیـعری کـوردیشی فـەرامۆش نەکـردووە. لێرەدا جێـی سـەرنجدانه نووسـەر له شیـعری کلاسیـکی هەمـوو دیالێکتـەکـانی زمـانی کوردی گـەڕاوە، نموونەی شیـعری کـرمـانجی سەروو و گـۆرانی و لـوڕی هێناوەتەوە، پێویسـتـه ئاگاداری ئەوەبین لەو سـەردەمـەدا هێـشـتـا شـیـعری کلاسیکی نووسراو بەدیالکێتی کرمـانجی خواروو دروست نەبووبوو.

بەشی کوردی دەسنوسەکه ئەم شیعرانەی گرتۆته خۆ:

١- پارچه شیعرێکی ئەحمەدی خانی، ٣٤ نیوه دێڕ شیعره.

٢- پارچه شیعرێکی تەیفی هەکاری، ١٤ نیوه دێڕ شیعره.

٣- پارچه شیعرێکی مەلا حەسەنی کاشی، ٣٢ نیوه دێڕ شیعره.

٤- پارچه شیعرێکی مەلای جزیری، ٦ نیوه دێڕ شیعره.

٥- پارچه شیعرێکی شێخ حەسەنی گۆرانی، ٨ نیوه دێڕ شیعره.

٦- شیعرێکی دیکەی دیالێکتی گۆرانی، ٨ نیوه دێڕ شیعره، ناوی خاوەنی نەنووسراوە.

٧- دیسان شیعرێکی تری دیالێکتی گۆرانی، ١٠ نیوه دێڕ شیعره، ناوی خاوەنی نەنووسراوە.

٨- میعراج نامه، له شیعری قازیی مەنگوڕە، ٣٦ نیوه دێڕه شیعر بەدیالێکتی لوڕی زمانی کوردییه.

٩- شیعری شەهمیری لوڕ له بابەت جەژنی غەدیرەوە، ٢٤ نیوه دێڕ شیعره.

ئەوەی لێرەدا جێی سەرنجدانه نووسەری دەسنووسەکه لوڕ و گۆرانی بەکورد حسێب کردوون، ئەمـەش بەڵگەیێکی دیکەیه بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو بیروڕایانەی ئەم دوو تیره گەورەیەی کورد بەکورد نازانن.

ئەوەی لەم مـاوەیەدا پێویستی بەڕوون کردنەوە هەیه ئەوەیه نووسەری ئەم دەسنووسه بەنەتەوە فارسه و فـارسی باش زانیـوە، ڕەنگه زمـانی تورکیشی باش زانیبێ، بەڵام بەهیچ جۆرێ زمـانی کوردی نەزانیـوە و شارەزای دیالکێتەکانی نەبووە، لەبەر ئەوە شیعره کوردییەکـانی دەسنووسەکه بەگشتی هەڵەیێکی زۆریان تێدایه، هەوڵ و کۆششێکی وردیان گەرەکه تا ساغ دەبنەوە و خوێندەوار دەتوانی تێیان بگا.

لەم ماوەیـەدا هەوڵ دەدەین هەردوو قەسیدەکەی شیـعری لوڕی بڵاوبکەینەوە. ئێـمه کۆششێکی زۆرمان کرد له پێناوی هەردوو پارچه شیعرەکه، بەڵام هەست دەکرێ هێشتا بەتەواوی ساغ نەبۆتەوە و له هەندێ نیـوه دێڕ شیـعـردا هەست بەلەنگـیـێـک دەکـرێ، هەرچۆنێ بێ بڵاوکـردنەوەی ئەم دوو نموونەیه یادگـاری شیعری کلاسیکی لوڕەکانه و لاپەڕەی مێژووی ئەدەبی کوردی پێ ڕەنگین دەبێ.

میعراج نامه
شیعری قازیی مەنگوڕە

لەم شیعرەدا شاعیری لوڕی ئەم ماوەیەمان باس له میعراجی پێغەمبەر دەکا، ئەم ڕووداوە ئایینییه چیـرۆکی پێـغـەمبەر دەگـێـڕێتـەوە له مەککەوە بۆ قودس و لەوێوە به یاوەڕی جبریل بۆ بارەگای خـودا له ئاسـمـاندا، له ئەدەبی کـوردیدا ئەم ڕووداوە له شـیـعـری ئایینیـدا ڕەنگی داوەتەوە بەشیـعـری کـورت و قەسیدەی درێژ و چیرۆکی شیعری و پەخشانی دەکەوێته ڕوو.

به شـــەهنی ئەر بەهوونم شـــرره مـــیـــعـــراج نەبی واتوو
مـوسـولمان بیـد ئەزین ئەر کـافـری ئین حـەرفـه ئبـشـەهنەست
مـــــەلیکولـڵا دەوڵەتمەنـد جـــربـیلش فـــرســـــەندیده

بجوست کاد موهەممەد کەھ سووار بوراک و رەست
بوراک ئو وەرد جربابیل و دەر ساعەت سوارەش کەرد
بوراکش چی کەبووتە و ئەز زەمین وور ئاسمان پەھرەست
کەدەم دەر ئاسمانی ئەووەلی بنھاد ئان ھەزرەت
ئەلی چون شیری سوھراوون سەری رھنە بەئووگھرەست
بجبریل گوفت کاد موھمەد کە ئین شیر ئەزمنەش چی نما
کە ئەز ترسەش دلم ھەمچون کولاھی کوھنەیی دەھرەست
بموھەممەد گوفت جربابیل کینی شیر ئیخو رەھداری
پەس ئان کە موھەممەدین ئەنگوستەرینەش دادوو وەر دەست
وولایی ھەق تەعالا کاد موھمەد تاختی کەردی
بوراکەش ھەمچو بادی سەخت ئیرەفتی کەنی لھرەست
ز مالی زیر تا دەر مالی بالا رەفت وولای مەردان
چنان مەردانی مەرد نە ئەز کەسی ترسەست و نە لەرزەست
مەلیک سوبحانەھو وەر ئوو سوخ کەرد ئەرنیشی پەردە
براش حەرف و حقایەت کەرد کە حەرف بی بھرەست
دەرئان ھال و حقایەت ئیلتیماسی ئومەتی خوش کەرد
وو ھەر ریشان ز دووزەغ ئەز کەمالی فەزلی خوونارەست
پەس ئەز ھال و حقایەت ھەق تەعالا گوفت ئەی موھمەد
تو موھموونی مونی دانەم دلەت ئەز کەنگی موھرەست
برایەش ھازری ئاوەرد نان و ماست و ھەم ھورما
وە بەعد ئەز ھازری روخسەت گرفت زی بزی سەھلەست
ز تەیی ھەق تەعالا میری دەولەتمەند بیدراھی
مەلاییک سەد ھەزار ئەرنەش و ئەز نساس توھرەست
ئەجایب موھمەدین ئەز مالی بالا مالی زیر ئامەد
بتەیی زینە و کورگەل کە مالەش چی گول گول ھەست
بجا خالیش بابای بزورگان ئوومە در تەییەش
ئەجایب موھەمەدین ماندی کە ئین بابا زکی شھنەست

ئەلی ئەز ڕەفتەن و ئەز ئامادەن خاتر نشانش کەرد
ز شیر و دادەنی ئەنگوستەرین راکەرەد کو ھنەست
بگوفتا موھمەدی ھەققەن تو بابایی بزورگانی
کە مەردی بزورگی و سەریوەر نامی تو مھنەست
منەم (قازیی مەنگورە) وەلی شررە وەلی دوورە
ئەگەر مو موئجیزی گوفتەم کە نەبھرەست و نەکھرەست

واتاکەی:

ئەگەر گوێ بگری شیعری میعراجی پێغەمبەرت بۆ دەخوێنمەوە
ئەگەر موسوڵمان بی یا کافربی، ئەم قسەیە ببیستە و گوێی لێ بگرە
خودای مەلیک و دەوڵەمەند جبریلی ڕەوانەکرد
لە محەمەدی مەزن بگەڕێ و سواری بوراقی بکا و دەربچن
جبریل بوراقی هێنا و دەستبەجێ سواری کرد
بوراق وەک کۆتر لە زەوییەوە بۆ ئاسمان فڕی
کە ئەو گەورەیە پێی خستە سەر ئاسمانی یەکەمین
عەلی وەک شێری زۆرابی گەیشتە ئەو و بەرامبەری وەستا (شێری زۆرابی، واتە ئازا، مەبەس سوهرابی کوڕی ڕۆستەمی زاڵە)
محەمەدی گەورە بە جبریلی وت ئەم شێرە چی لە من دەوێ
لە ترسی ئەو دڵم وەکو کڵاوی کۆنە دڕاو و کون کون بوو
جبریل بە محەمەدی وت ئەم شێرە دەیەوێ هاوڕێی سەفەرت بێ
لە دوای ئەوەی محەمەد ئەموستیلەی خۆی دایە، کەوتە ڕێ
محەمەدی گەورە پەلەی بوو زوو بگاتە لای خودای مەزن
بوراق وەک بای تیژ دەرپەڕی و کردی بەتۆز و غوبار
لە ماڵی ژێرەوە (ئەرز) تا دەرگای ماڵی سەرەوە (ئاسمان) چووە لای مەردان، کەسانی ئازا و جەسوور
ئەو مەردانەی (فریشتە و مەلایەکەتەکانی خودا) کە لەکەس ناترسن و نالەرزن
خودای گەورە پەردە و حیجابی لە ڕووی ئەو لابرد
قسە و گفتوگۆی جوانی لەگەڵدا کرد
یەکسەر لە خودا پاڕایەوە لە گوناهی ئوممەتی خۆش بێ
بەفەزلی خودا هەریەک لەوان لە دۆزەخ ڕزگاری بوو

له دوای گفتوگۆ حەق تەعالا وتی ئەی محەمەد
تۆ میوانی منی دەزانم دڵت لە کەیەوە مۆرکراوە یا پڕە لە خۆشەویستی و دڵداری
دەستبەجێ نان و ماست و خورمای بۆ هات
له پاشانا ڕوخسەتی لەوانەی ئەوێ وەرگرت (مەلایەکەتەکان) و دەرچوو
ئەوەی لەلای حەق تەعالا میوان بوو
بەهەزاران مەلایەکەت لە پێش و لە پشتییەوە لە حوزووردا بوون
سەیرە محەمەد، لە ماڵی باڵاوە، لە ئاسمانەوە، لە بەهەشتی خوداوە گەڕایەوە سەر زەوی
بۆ لای ژنان و کوڕگەلان و هاوڕێیانی کە لەگوڵ دەکەن
جێی گەورەی گەوران (عەلی) بوو، بەڵام دەرکەوت و هاتە کنی
محەمەد سەیری پێ هات، چۆن زانی و لەکوێوە هات!
عەلی پیرۆزبایی لە چوون و گەڕانەوەی کرد
سوپاسی بەخشینی شمشێر و ئەمووستیلەی کرد
وتی محەمەد تۆ بەڕاستی گەورەی گەورانی
مەردی گەورە و سەروەری هەموو گەورەکانی
منم (قازیی مەنگوڕە) مەگەر ئەمە شیعرە و دوڕڕە
ئەگەر من موعجیرەم وتبێ، نە زۆر و گەورەیە، نە کەم و بچووکە

پێشوازیی غەدیری خوم

شیعری کادی شەهمیری لوڕ

لەم قەسیدەیەدا شاعیر باس لە «غەدیری خوم» (کانیی خوم) دەکا، ئەمە ناوی جێگەیێکە لە نێوان مەککە و مەدینە. کە پێغەمبەر لەگەڵ کۆمەڵێک لە ئەسحابەکانی لە دوا حەج (حجة الوداع) بەرەو مەدینە دەگەڕانەوە لە ڕۆژی ١٨ی مانگی زیلحەججە لە غەدیری خوم لایاندا بۆ نوێژی نیوەڕۆ، پێغەمبەر دەستی عەلیی کوڕی ئەبووتالیبی گرت و پێی وت «من كنت مولاه فهذا علي مولاه، اللهم وال من والاه وعاد من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله». ئەو ڕۆژە لەلایەن شیعەکانەوە کراوە بە«جەژنی غەدیر» یا «جەژنی غەدیری خوم».

ئەو نیوە دێڕەی لە شیعرەکەدا سڕاوەتەوە لەبەر ئەوە نییە بۆمان نەخوێندرابێتەوە و ساغ نەکرابێتەوە، بەڵکو بەهیچ جۆرێ لەبەر هۆی ئایینی بۆمان نەکرا ئەم چەند وشەیە تۆمار بکەین.

بکووهی مەررە کاید موهممەدین ڕەفتی بشەهری هەج
گوزارش دەست دە ئان هەوری کە ئەو ئاوەرد دەر سەحرا
بگوفتا کور گەلان شەهنی کەمەر مووچی گوتەم سوڵتان
خودا جبریلی فرسیندە بتەییەم ئامەدە زیرا

چنینەش ئەمر کر مە جانشین موو ئەلی بووهە
قبوولەش ئەر کونی رازی وتان بوو مەوریدی فەرما
ئەلی بوو ئان کورتانم ئەلی ماس هردە ئەز کاسم
ئەلی دەردی هەمرەهم بیدە هەمان شەو درمالی بالا
ئەلی شیری خودا بووهە، ئەلی پەهلوونی ما بووهە
ئەلی ساف ئیتراشە تیغی تیزەش وەر کوهی خارا
چنین کاد موهممەدین گوفت ڕەفیقان جوملە شەهنیدەند
قبوولی هەرفشە کەردەند تەمام ئەو جەماعەتها

....

کە ئەرمیریم ئەلی راما قبوولەش نەی کونیم هاشا
ئەلی ئان بابمان کوشتە، ئەلی ئان تاتمان کوشتە
ئەلی بی کەسیان کوومە دری دونیا دەری دینا
چنین بوغزی ئەلی وەر دل هەفی ڕەفتەند بەشەهری هەج
سە خیز شیەم قافران سە زەرقوونە قەهوەخور ئەلقا
چنین قسە بنەزم ئاوەردە (کاید شەهمیری لور)
ز مەردانی خودا بی ئەز سەگانی کور گەلی مەولا
خودایا، یا موهەممەد، یا عەلی، عەلی ئین (شەهمیری لور)
زتون هچی نەمیخوو هە بغەیر ئەز ئەردە و هورما
زتون شیرینی ئیجوورە درئان عیززی ئی میرە
تەمەع دارە ز سەقفەت ئەردەهیدەش تیکەیی مەولا

واتاکەی:

بەکۆمەڵی جارێکیان پێشەوا کە چووە شاری حەج (مەککە، کەعبە)
ئەو جێیەی لە پێشانا ئاوی لێ بووە و وشک بۆتەوە و بووە بەسارا
وتی کوڕ گەلان گوێ بکرن مەگەر سوڵتان چی بە ئێمە وت
خودا جبریلی نارد بێتە لای ئێمە لە خوارەوە (سەر ئەرز)
بەم جۆرە فەرمانی بۆ من دەرکرد عەلی ببێتە جێنشینی ئێمە
ئەگەر قوبوولی بکەن، فەرمانی خودا جێبەجێ دەکەن
عەلی کوڕی تاقانەمە لە کاسەی من ماستی خواردووە

عەلی ئەو شەوە هاوڕێم بوو لەماڵی سەرەوە (لە ئاسمان، لە بارەگای خودا)
عەلی شێری خودایە، عەلی پاڵەوانی ئێمەیە
عەلی ڕێک تیغی تیژی شاخی خارا شەق دەکا
ئەوەی محەمەدی سەردار وتی هاوڕێیان گوێیان لێ بوو
قسەکانیان سەلماند، هەموو ئەو کۆمەڵە خەڵکە
....
ئەگەر میری ئێمە نەیکەن و پێی ڕازی نەبن حاشایان لێ دەکەین
عەلی ئەوەیە باوکی ئێمەی کوشتووە، عەلی ئەوەیە مامی ئێمەی کوشتووە
عەلی ئەوەیە کە ئێمەی بێ کەس کردووە لە ڕووی دنیا لە هاوڕێی ئاییننمان
بەرق و کینێکی واوە بۆ عەلی هەموو ڕوویان کردە شاری حەج
ئەو کافرانە سێ خووی پیسیان هەبوو، پیری ڕزیو، قاوەخۆر، شێت
چیرۆکێکی وا کادی (شەهمیری لوڕ) بەشیعر هۆنیویەتییەوە
لە مەردانی خودا سەگانی کوڕگەلی مەولا (یارانی عەلی)
خودایە، یا محەمەد، یا عەلی ئەم (شەهمیری لوڕ)ە
لە تۆ هیچ شتێک ئارەزوو ناکا تەنیا دوو دەنکە خورما نەبێ
ئارەزوو دەکا لە ماڵی تۆ پارووییێک بخوا

***

ئەم نموونانە لە شیعری کلاسیکی لوڕی مژدەییێکە مەزەندەمان بەهێزتر دەکا کە لە لوڕستان ئەدەبی نووسراو لە نێوەندی خوێندەوار و ڕۆشنبیری کوردیدا باو بووە، بێگومان نموونەی ئەم جۆرە شیعرەیان زۆر بووە، دوارۆژ بەڕوونی ئەمەمان بۆ دەردەخا.

لیستی ناوی کەسان

ئـ

ئاخە پاوەیی (شاعیری کورد): ١١٩
ئارامی چەچان: ١٧٣
ئاغا محەمەدی قاجار: ١٠
ئایکوونی (رۆشنبیری ئەرمەنی): ٣٢٩
ئەبو زەری غەففاری: ١٥
ئەحمەد بەگ (شاعیری کورد): ١١٩
ئەحمەد جەودەت پاشا: ٤٣١
ئەحمەد دۆڵەیی (شاعیری کورد): ١١٩
ئەرستۆ تالیس: ٢٢٠,٩٣
ئەسکەندەری مەکدۆنی: ٤١٤,٢٨٣
ئەفلاتوون: ٢٢٠
ئەڵماس خان کەندووڵەیی: ٦٨,٦٦,٦٤,٦٠,٥٩
ئەڵماس خان لوڕستانی: ٦١
ئەمین نارۆزی: ٢٤٥
ئەمینی عەبدال: ٣٣٠,١٩٠
ئەنوەری: ١٣٣
ئەیاز (هەباسیی خاس): ٢٧٧
ئۆربێلی یووسف: ٣٤٠
ئۆردیخانی جەلیل: ١٩٠
ئوزون حەسەن: ٨
ئۆسکارمان: ٤٢٦,٣٣٠,٢٠٣,١٨٩
ئیبنولفاریز (ابن الفارض): ٣١١
ئیسماعیل (قوتابی ئەحمەدی خانی): ٣٠٧
ئیسماعیل تەها شاهین: ٢٤٦
ئیسماعیل داوود (شاعیری کورد): ١٢٠
ئیسماعیلی سەفەوی (شا): ٨
ئێل بەگی جاف: ٣٥,٣١,٢٨,٢٧

ب

بابا ئەردەڵان: ١٢,١١
بابا تاهیر: ٤٣٣,٥
بابا سلێمان (بابان): ٩
باتەیی: ١٤٥، ١٤٦، ١٩٢، ٢٠٣، ٢٠٤، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٨٤، ٣٨٦، ٣٨٨، ٣٩٠، ٣٩٢، ٣٩٥، ٣٩٧، ٤٠٠، ٤٠٢، ٤٠٤، ٤٠٥، ٤٠٧، ٤١١
باکی بێمۆش (شاعیری کورد): ١١٩
باڵوول (دانا): ١٢٩
بەشیر شێخ حەسەن هاشمی: ٣٣٤
بەکر بەگی بابان: ٩
بەکر خاڵدانی (شاعیری کورد): ١٢٠
بوزورگ ئومێد: ٨٤
بۆکاشیۆ جیۆڤانی: ٢٠٣
بێسارانی: ٣٩، ٤٠، ٤٤-٥١، ٥٣-٥٧، ١١٩

پ

پرتەو: ٤١١-٤٢٣
پریم ئا.: ٢٠٣
پیرە مێرد: ١٠٤-١٠٥

ت

تەیفی هەکاری (شاعیری کورد): ٤٣٤
تەیموری لەنگ: ٧، ٤٣٢
تۆپاڵ عوسمان پاشا: ٥٩، ٦٢، ٦٤، ٦٥
تۆفیق وەهبی: ١١، ١٢، ١٣٠، ٤١١

ج

جامی: ٢٤٩، ١٣٢، ١٣٣
جانگیر (شاعیری کورد): ١١٩

جەلالەدین (مەولانای رۆمی): ١٣٣، ٢٥٠، ٢٥١، ٣١١
جەلیلی جەلیل: ١٩٠
جەمشیدی جەم: ٢٨٣
جوبرائیل (شاعیری کورد): ١١٩
جزیری: ١٤٥، ١٤٦، ١٤٩، ١٥٠، ٢٢٢، ٢٤٣، ٢٤٥، ٢٥٤، ٢٥٦- ٢٧٣، ٢٧٥- ٢٧٩، ٢٨٢- ٢٨٤، ٢٨٧- ٣٠٣، ٣٠٨، ٣٢٢، ٣٤٤، ٣٤٩، ٣٥٠، ٣٧٥، ٣٨٠، ٤٠٧، ٤٣٤

ح

حاتەم (تەی): ٢٨٣
حاجی (قادری کۆیی): ١١٥، ١٥٠، ١٥١
حاجی تێلەکۆ(شاعیری کورد): ١١٩
حاجی جندی: ١٩٠، ٣٣٠
حاریسی بتلیسی: ٢٤٩، ٤٢٦، ٤٢٧
حافزی شیرازی: ١١٧، ١٣٣، ٢٤٨، ٢٥٠
حەلیمەدین ئیدریس بدلیسی: ٨
حەماغای مەسرەف (شاعیری کورد): ١١٨
حوسێن پاشا (والی عوسمانی): ٩
حوسێن خان لوڕ (شاعیری کورد): ١١٩

خ

خاقانی: ١٣٣
خانای قوبادی: ٧٣، ٧٤، ٦١، ٧٦- ٨٢، ٩٠، ٩٤، ٩٥، ٩٨، ١٠١، ١١٩
خانی: ١٤٥، ١٤٩، ١٥١، ١٧١، ٢٨٠، ٣٠٧، ٣٠٩-٣١٥، ٣١٧، ٣١٩، ٣٢١,٣٢٢، ٣٢٤-٣٣٤، ٣٣٩-٣٤٥، ٣٤٧-٣٦٢، ٣٦٤-٣٦٧، ٣٦٩-٣٧٥، ٤١١، ٤٢٣، ٤٣٤
خانی خانا (شەرەفخانی بۆتان): ٢٨٢
خانی لەپ زێڕین: ٨
خەیام (عومەر): ٤٢١
خواجەی ئەردەڵان (شاعیری کورد): ١١٩

د

دەدە سێوانی (شاعیری کورد): ١١٩

ر

رەنجووری: ١٦، ١٠٣، ١٠٤، ١١٥- ١١٧، ١٢١، ١٢٤، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٩، ١٣١- ١٣٥، ١٣٧، ١٣٩- ١٤١
ڕوودێنکۆ مارگریت: ٣٠٨، ٣٣٥، ٤٢٦، ٤٢٧
ڕووستاڤێلی ش.: ٣٤٠

ز

زەبوونی (شاعیری کورد): ١٢٠
زەینولعابیدین زنار: ٢٤٥
زیننور (شاعیری کورد): ١٢٠

ژ

ژابا (ئەلێکساندەر): ١٤٩، ١٥٠، ١٧١، ١٩٢، ٢٠٣، ٣٠٨، ٣٧٩

س

سائیبی تەبریزی: ١٣٣
سادق بەهائەدین: ٢٤٥
سەعدی شیرازی: ١٣٢، ١٣٣، ٢٤٩
سەلمانی فارسی: ١٥
سەلیم (سوڵتانی عوسمانی): ٨
سەلیم سلێمان: ١٤٥، ١٤٦، ٤٢٧، ٤٢٩
سوقرات: ٢٢٠
سوڵتان سەهاک: ١١
سوهرەوەردی (کوژراو): ٢٥٩
سۆسین ئەلبێرت: ١٤٩، ١٧٥، ١٨٩، ٢٠٣، ٣٢٩
سیاپۆش (شاعیری کورد): ١١٩

ش

شا عەباسی سەفەوی: ٤٣٢
شافی (شاعیری کورد): ١٢٠
شاهۆردیخان: ٤٣٢
شەرەفخانی بدلیسی: ١٠
شەمسەدینی بدلیسی: ٧
شەوقی (ئەحمەد بەگی ساحیبقران): ١١٨
شەوکەت: ١٣٣
شەهمیری لوڕ: ٤٣٤
شێخ ئەحمەدی بۆنخۆش: ١١٥، ١٣٤، ١٣٥
شێخ شەهابەدینی نەقشبەندی بوخاری: ٢٥٠
شێخ تاهیری شۆشی: ٢٤٥
شێخ حەسەنی گۆرانی (شاعیری کورد): ٤٣٤
شێخ خالیدی شارەزووری نەقشبەندی: ٢٥٠
شێخ ڕەجەب بورسی: ١٣
شێخ سەعدەدین مەحموودی شەبستەری: ٢٧٦
شێخ سمایلی ولیانی: ٢٧
شێخ شەهابەدین (شاعیری کورد): ١١٩
شێخ عەبدولقادری گەیلانی: ١٣٤، ٢٥٠
شێخ مارفی نۆدێ: ٢٥٠
شێخ محەممەد جامی (شاعیری کورد): ١١٩
شێخ محیەدینی ئیبنی عەرەبی: ٣١٤
شێخ وەیسی گەلاڵی (شاعیری کورد): ١١٩
شێر محەممەدی پایگەلانی: ٣٩

ع

عەباسی سانی (شاعیری کورد): ١١٩
عەبدولڕەحمان پاشای بابان: ١٣٥-١٣٧
عەبدولڕەقیب یووسف: ١٥٠
عەبدولمەسیح وەزیر: ٣٣٠
عەتاری شەرۆ: ١٧٣
عەتاری نیشابووری: ١٧٤، ٢٦١
عەزیز دەردین (شاعیری کورد): ١١٩
عەزیزی کوڕی شێخ مامزیدی: ٣٣٤
عەزیزی میسر (پووتیفار): ٣٦٧، ٤٢٩
عەزیزوڵڵا لوڕ (شاعیری کورد): ١١٩
عەگیدی ئەحمەد: ١٧٣
عەلی بەردەشانی: ١٥٠
عەلی تەرەماخی: ١٤٤، ٣١١، ٣٧٣
عەلی حوسێن سوورچی: ١٥٠
عەلی خودا کەرەم (شاعیری کورد): ١١٩
عەلی کوڕی ئەبوو تالیب: ١٩، ٢٠٤، ٢٥٢، ٢٧٨، ٤٣٧
عەلی کوڕی محەممەدی ڕەوشەن: ١٧٥
عەلی هەریری: ١١٩، ١٤٥، ١٤٩، ١٥٠، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٧، ١٦٠، ١٦٢، ١٦٥، ١٦٧، ٢٠٤، ٣٠٢، ٣٠٣، ٣٠٨، ٣٢٢، ٣٤٤، ٣٤٩، ٣٥٠، ٤٠٧، ٤١١، ٤٢٣
عەممای کوڕی یاسر: ١٥
عومەر ئۆمەرمل (شاعیری کورد): ١١٩
عومەر کوڕی ئەسعەد: ٢٤٥
عومەر کوڕی خەتاب: ٢٠٤
عیسمەت (شاعیری کورد): ١٣٣
عیمادەدین (میری جزیرە): ٢٨٨
عیمادەدین نەسیمی: ٧٦

غ

غەزالی (ئەبووحامید): ١٧٤

ف

فاریابی: ١٣٣
فەزلولڵای نەعیمی ئەسترابادی حورووفی: ١٦
فەقێ ئەحمەدی دارەشمانە: ٩
فەقێ تەیران: ١٤٥، ١٤٩، ١٥٠، ١٧١، ١٧٤، ١٨٩، ١٩٦، ٢٠٢-٢٠٤، ٢٠٨، ٢١٢-٢١٤، ٢١٧، ٢٢٠-٢٢٥، ٢٢٧، ٢٢٩-٢٣٣، ٢٣٥، ٢٣٧-٢٣٩،

٢٤٤، ٢٦١، ٢٠٩-٣٠٣، ٣٠٥، ٣١٧، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٤٤، ٣٥٠، ٣٧٥، ٤١١، ٤٢٣
فەقێ عەلی لەک (شاعیری کورد): ١١٩
فەیرووز ئەفەندی: ٤٢٦
فرات بایتلاری: ٢٤٦
فیردەوسی: ٣٤، ٦١، ١٣٣

ڤ

ڤیلچێڤسکی: ئو. ل. ٣٣٠

ق

قادر فەتاحی قازی: ١٧٥
قازی مەنگوڕە: ٤٣٤، ٤٣٦، ٤٣٧
قەرە یووسف (سەرداری قەرە قۆینلوو): ٧
قەمەرالی (شاعیری کورد): ١٢٠
قوباد بەگ (میری ئامێدی): ٨

ک

کابە (شاعیری کورد): ١١٩
کارێزی (شاعیری کورد): ١١٧، ١٢٠
کەریم خانی زەند: ١٠
کوردۆییڤ (قەناتی کوردۆ): ٢٠٣، ٢٢٥، ٢٢٩

گ

گیو موکریانی: ١٩٠، ٢٤٥، ٣٣٥

ل

لۆکۆک ڤۆن: ١٩٠، ٤٠٢
لیسکۆ ڕۆژی: ٣٣٠

م

ماجین: ٤٠٥، ٤٠٧
مارتن هارتمان: ٢٤٤، ٣٣٠
مارف خەزنەدار: ٣٣٠
ماکاش هۆگۆ: ١٨٩، ٣٣٠
مانی: ٩٣، ٢٨٩
محەممەد ئاغا (شاعیری کورد): ١١٩
محەممەد ئاغای زەند (شاعیری کورد): ١١٩
محەممەد ئەمین بۆز ئەرسەلان: ٣٣٥، ٣٣٦
محەممەد ئەمین زەکی: ٤٣١
محەممەد ئەمین عوسمان: ٣٣٥، ٣٣٦
محەممەد تەیاری کوڕی ئیسماعیل پاشا: ٢٤٤
محەممەد تۆفیق وردی: ١٩٠
محەممەد زەنگنە (شاعیری کورد): ١٢
محەممەد سەعید ڕەمەزان بۆتی: ٣٣٥
محەممەد شەفیق ئەرواسی: ٢٤٥
محەممەد عەلی قەرەداغی: ١٧٥
محەممەد عیسا بەگ (شاعیری کورد): ١١٩
محەممەد قازی کوڕی محەممەد ڕەزای مەهجوور: ٤٣٣
مراد خانی بایەزیدی: ١٩٠
مرادی چوارەم (سوڵتانی عوسمانی): ٨
مەحموود ئاغای زەند (شاعیری کورد): ١٢٠
مەحموودی غەزنەوی (سوڵتان): ٢٧٧
مەلا ئەحمەدی زڤنگی: ٢٤٣
مەلا بایندڕ (شاعیری کورد):١١٩
مەلا پەرێشان: ١٣-٢١، ٢٤-٢٦، ٧٦، ٢٩١
مەلا تەمەرخان (شاعیری کورد): ١١٩
مەلا تەها (مامۆستای مەلای جزیری): ٢٤٣
مەلا تەها کۆفلی: ٢٤٥
مەلا تەهای مایی: ٢٤٤
مەلا یەعقووب جان (شاعیری کورد): ١١٩
مەلا حاجی جاف (شاعیری کورد): ١١٩
مەلا حەسەنی کاشی (شاعیری کورد): ٤٣٤
مەلا حەیدەری دزلەیی (شاعیری کورد): ١١٨
مەلا خەلیلی سیرتی (سیعرتی): ١٤٤
مەلا سادق: ٤٢٦

مەلا ساڵحی مرادی (شاعیری کورد): ١١٩
مەلا کامی (شاعیری کورد): ١٢٠
مەلا محەمەدی قوڵی کەندوولەیی: ٤٢٦
مەلا مەحموودی بایەزیدی: ١٤٦
مەلا مەحموودی یووسفی: ٢٤٤
مەلا مستەفای یووسفی: ٢٤٤
مەلا نەجەف (شاعیری کورد): ١١٩
مەلا نوور عەلی (شاعیری کورد): ١١٩
مەلا یوونسی هەلقەتەینی: ١٤٤
مەنسوور (شاعیری کورد): ١١٩
مەنسوور گێرگاشی: ١٤٥
مەنسووری هەلاج: ٢٥٦
مەولانا ئیلیاس (شاعیری کورد): ١٢٠
مەولانا زەهیر: ١٣٣
مەولەوی (عەبدولڕەحیم): ٤٠، ٨٢، ١٠٤
موحسین ئیبراهیم دۆسکی: ٢٤٥، ٢٤٦
موسەیلیان ژاکلین: ١٩٠، ١٩٢
مووڤێسیان س.: ٢٢٥
میر ئیسماعیل (شاعیری کورد): ١١٩
میرزا شەفیع جامەڕێزی: ٦١
میرزا شەفیع مامێزکی: ٦١، ٦٧، ٦٨
میرزا نەجەف عەلی (شاعیری کورد): ١١٨
میقدادی کوڕی ئەسوەد: ١٥
مینۆرسکی ڤلادیمیر: ٢٤٧
میهرەبان خاتوون: ٢٣٩

ن

نادر شای ئەفشار: ٩، ١٠، ٥٩، ٦١، ٦٥
ناکام (فەقێ ئەحمەدی شاعیری کورد): ١٢
نالی: ١١٧، ١٣٠، ١٤٢، ٢٨٤
نەدەر ڕەوانی (شاعیری کورد): ١٢٠
نەزەر کاکەوەند (شاعیری کورد): ١١٩
نەوشیروان (شا): ٢٨٣
نیزامی گەنجەوی: ٨١، ٩٣

و

وەیسی قەرەنی: ١٢٩، ١٣٣
وەلی دێوانە: ١٠٣-١٠٩، ١١١-١١٣، ١١٨-١٢٠، ١٣١-١٣٣، ١٣٧-١٣٩

ه

هاروونی ڕەشید: ١٢٩
هەمزە مۆکسی: ٣٣٤
هەژار (عەبدولڕەحمان): ٢٤٥
هۆلاکۆ: ٤٣٢
هیجرانی (شێخ حەسەنی کانی بی شاعیری کورد): ١١٨

ی

یاقووتی حەمەوی: ٤٣١
یەحیا بەگ (میری جۆلەمێرگ): ٣٧٩
یەزیدی کوڕی موعاویە: ٢٤٩
یووسف دالەهۆ (شاعیری کورد): ١١٨
یووسف دەردین (شاعیری کورد): ١١٩
یووسف یاسکە (شاعیری کورد): ١١٩

لیستی ناوی جوگرافی

ئـ

ئازربێجان: ٩
ئاسیا: ٢٦٤، ٣١٣
ئامەد: (بنوارە دیاربەکر)
ئامێدی: ٩
ئەخلات: ٣٠٧
ئەرزرۆم: ١١
ئەرزنجان: ١١
ئەردەڵان: ٦٠
ئەرمەنستان: ٨٢، ٨٥، ٨٦، ١٩٠، ٢٦٢
ئەستەموڵ: ٢٤٦، ٣٠٨، ٣٣٣-٣٣٦، ٣٥٤، ٤٠٢
ئەسفەهان: ٨٨
ئەلبورز: ٢٥٧
ئەلیگۆدەرز: ٤٣٢
ئەڵمانیا: ١٩، ٦٠
ئەورووپا: ٢٦٤، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣٣، ٤٠٢، ٤٢٥، ٤٢٧
ئورفە: ٣٠٧
ئێران: ٩، ١٠، ٢٧، ٣١، ٣٣، ٧٣، ٧٤، ١٢١، ٣٠٨، ٤٣١، ٤٣٢

ب

بابل: ١٣٦، ١٣٧
باتە، باتێ (گوند): ٣٧٩
بادینان: ٨، ١٠
بانیان: ١٠
بایەزید: ٣٠٧، ٣٠٨
بەرزنجە: ١١
بەردەع: ٨٥
بەرلین: ١٨٩، ٢٤٤، ٣٣٠، ٤٠٢
بەکراوە: ١٠٣
بەغدا: ٧-١٠، ٢٧، ١٣٦، ٢٤٥، ٣٣٥، ٣٦١، ٣٩٤، ٤٠٢، ٤٣٢
بەلخ: ٣٩٥
بدلیس: ٩، ١١، ٣٠٧
برۆجەرد: ٤٣٢
بوخارا: ٣٩٥
بۆتان: ١٤٤، ١٧٢، ١٤٣، ٢٤٤، ٢٦٣، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨٢، ٢٨٣، ٣٠٧، ٣٣١، ٣٣٢
بێساران (گوند): ٣٩
بێستوون: ٨٣، ٩١

پ

پاوە: ١٠، ٨١
پایەگلان: ٣٩، ٤١
پیرە هەژارە: ٣٩
پیناک: (بنوارە فینیک)
پشتکۆ: ٤٣١، ٤٣٢
پێشکۆ: ٤٣٢

ت

تاران: ١٠، ٢٤٥
تەرخان ئاوا: ٣٩
تەورێز: ٩، ٢٧٩، ٢٨٠، ٣٩٤
تەیران (گوند): ١٧١
تورکمانستان: ٩
توور (توورسینا، حۆریب): ٩٩، ١٢٧، ١٢٨، ١٥٧، ٢٣٣، ٢٥٦، ٢٦٢، ٢٩٣
تووران: ١٢١
توور عابدین: ٣٣٠

ج
جـزیره: ٧، ١٧٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٦٣، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٩١، ٣٠٧، ٣٣٠- ٣٣٢، ٣٦١، ٣٧٩
جۆله مێرگ: ٢٤٣، ٣٧٩

چ
چین: ٢٨٣

ح
حەلەب: ٧٦، ٣٣٤، ٣٣٦
حوسنکێف (حەسەنکێف): ٧، ٢٤٤
حیلله: ١٣٥، ١٣٧

خ
خازر (غازر، خۆسەر): ١٠
خانەقین: ١١، ٤٣٢
خەرپووت: ١١
خوراسان: ٩، ٢٧٩، ٢٨٠
خورەم ئاباد: ٤٣٢
خوزستان: ٤٣٢

د
دالەهۆ: ١٢٩
دەرسیم: ١١
دەروازە (گوند): ٣٦٢
دەماوەند: ٩٩
دهۆک: ٢٤٦، ٤٠٢
دووڕۆ: ٣٩
دیاربەکر(ئامەد): ٧، ٨، ١١، ٢٤٣، ٢٤٤
دیجلە: ٣٦١، ٣٦٢
دینەوەر: ١٠، ١٣، ١٤

ر
رووسیا: ٦٠، ١٧٣، ١٤٩، ٢٠٤، ٢٢٤، ٢٢٩
ڕۆم (ڕۆمانی ڕۆژهەڵات): ٨٢، ٨٦، ١٥٦

ز
زاخۆ: ١٧٥، ٢٤٣
زاگرۆس: ٩-١١، ٥٧، ٧٦، ١٠١، ٤٣٢
زەهاو: ١١

ژ
ژاوەڕۆ: ٣٩

س
سانت پیترسبورگ (لینینگراد): ١٧٤، ١٩٠- ١٩٢، ٣٠٨، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣٥، ٤٢٧، ٤٣٣
سەقلان: ٣٦٢
سەڵۆئاوا: ٣٩
سەمەرقەند: ٣١٩
سەید سادق: ١٠٣
ستریاس (گوند): ٢٤٤
سربال (گوند): ٢٤٤
سنە: ١٠، ٣٩، ٥٩
سلێـــمـــانی: ١٠٣-١٠٥، ١١٧، ١٢٤، ١٣٠، ١٤٢، ٤٣١
سووریا: ٢٤٣، ٣٣٥
سۆران: ١٥٠، ١٥١
سوید: ٢٤٥
سیروان: ١٠، ١١
سیسەبان: ٢٠٣، ٢٠٤

ش
شاربازێڕ: ٩، ١١، ١٤٢
شارەزوور: ٨، ٩، ١١، ٢٧، ٢٨، ٦٠، ١٠٣
شـــام (دیمەشق): ١٢١، ١٣٥، ١٨٩، ٢٠٤- ٢٠٦، ٢٠٨، ٢٢٨، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٨٥، ٣٣٣، ٣٣٥، ٣٩٤، ٤٠٢

شەمزینان: ١٤٩، ١٥٠
شنۆ: ٨
شیراز: ١٢١، ١٣٥
شێروانە: ١٠٣

ع
عەرەفات (شاخ): ٢٦٦
عەشقاباد: ٩
عەودالان: ١٣٤
عومەری (گوند): ٣٦٢
عومان (عومان): ٢٣٣
عێراق (مێزۆپۆتامیا): ١٠، ٢٨٥، ٣٠٨، ٤٣٢

ف
فەڕەنگستان: ٣١
فینیک: ١٧٢، ٢١٣

ق
قازان (شاری تاتارستان): ٣١٩
قامشلی: ٢٤٥
قاهیرە: ٣٣٣، ٤٠٢
قەزاڵە (قەرزاڵە): ٨١
قەزوین (زەریای خەزەر): ٨٤
قەسری شیرین: ٨٢، ٨٥
قـەفـقـاس: ٧، ٨، ١٧٣، ٢٠٣، ,٢٢٤، ٢٢٩، ٢٥٧، ٣١٣، ٤٣٣
قەڵای دمدم: ٨
قلزم (زەریای سوور): ٢٣٣

ک
کـەرکـــووک: ٨، ٩، ١١، ١٠٣، ١١٥، ١١٨، ١٢١، ١٢٢، ١٢٤، ١٣٥، ١٤٢
کەندووڵە (کەنووڵە): ١٠، ٥٩
کرمـاشـان: ٩، ١٠، ١٣، ١٤، ١٩، ٥٩، ٦٠، ٤٢٦، ٤٣٢
کفری: ١١
کوردستان: ٧- ١١، ١٨، ٢٤، ٤٩، ٥٦، ٧٧، ٨١، ١٠١، ١٠٥، ١١٦-١٢١، ١٣٤- ١٣٧، ١٤٣-١٤٦، ١٤٩، ١٨٩، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٢٢، ٢٣٩، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٥٠، ٢٦٣، ٢٧٩، ٢٨٠، ٣٠٨، ٣٠٩، ٣٢٨، ٣٢٩، ٣٣٣، ٣٦٢، ٣٧٣، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٩٨، ٤٠٢، ٤١١، ٤٢٥، ٤٢٦، ٤٢٩، ٤٣٢، ٤٣٣
کۆیە (کۆیسنجەق): ٩
کووت: ٤٣٢

گ
گاوەڕۆ: ٣٩
گەراوێ: ١١٥
گریک (یۆنانی کۆن): ٢٨٣
گورجستان: ١٩٠

ل
لوڕستان: ٧، ١١، ١٤، ٤٣١- ٤٣٣، ٤٣٩

م
ماربورگ: ١٩
ماردین (مێردین): ٧، ١٨٩
مەحموودئاوا (گو ند): ٣٩
مەدائین: ٨٢، ٨٥، ٨٧
مەدینە: ١٢٩، ٤٣٧
مەراغە: ٩
مەریوان: ٣٩
مەککە: ٤٣٧
مەلایەر: ٤٣٢
مەهاباد (سابلاغ): ٩، ٤٢٦
مەهستان: ٨٤
مەیدان (گوندە لە بۆتان): ٣٦٢

مۆسکۆ: ١٩٠، ٣٣٥
مـــۆکس (مکس): ١٧١، ١٧٢، ٢١٢، ٣٧٩، ٤٠٠- ٤٠٢
مووسڵ: ٧، ١٠، ١٣٥
مووش: ١١
میسر: ١٥٦، ٣٩٣

ن

نەجد: ١٠٥، ١٢٦، ١٢٧
نۆدشە: ٣٩
نێرگزی (گوند): ٣٦٢

و

وان: ٧، ١٥٠
وەرەزووز (گوند): ١٧١
وەستانی (گوند): ٣٦٢
ورمێ: ٨

ە

هەریر (حەریر): ١٤٩-١٥١
هەکـــاری: ٧، ٩، ١٤٩، ١٥٠، ١٥١، ١٧١، ١٧٢، ٣٧٩- ٤٠٢، ٤١١
هەڵەبجە: ١٠٣
هەمەدان: ٩، ٤٣٣
هـەورامـــــان: ١٠، ٢٧، ٣٩، ٤٠، ٤٩، ٥٣، ٥٥- ٥٧، ٦٠، ٧٤، ٧٧، ٨١، ١٠١، ١٠٣، ١٠٥، ١٠٨، ١٤٢
هەولێـــر (ئەربیل): ٧-٩، ١٣٥، ١٩٠، ٢٤٥، ٣٣٥، ٤٠٢
هیزان: ١٧١
هیندستان (هیند): ٥٠، ١٥٦، ١٥٧، ٤٣٣
هێشەت: ١٧٢، ١٨٠، ٢٠٠، ٢٠٤

ی

یەریڤان (ئەریڤان، ڕەوان): ١٩٠، ٢٢٥، ٣٣٠

بیبلۆگرافیا

١- ناوی ئەو سەرچاوە و کەرەستانەی لەم لیستەیەدا هاتووە، مەرج نییە لەم بەرگەدا هەموویان بەکارهاتبن، بەڵام بەشێکی زۆر گرنگن لە لێکۆڵینەوەی زانستی ڕۆشنبیری کوردی و نووسینەوەی مێژووی ئەدەب.

٢- ئەو سەرچاوە و کەرەستانەی لە بەرگی یەکەمی ئەم کتێبەدا خراونەتە بەرچاو بەپێویستمان نەزانی دووبارە لەم بەرگی دووەمەدا بڵاویان بکەینەوە، لێرەدا تەنیا ئەو سەرچاوە تازانە دەخەینە ڕوو کە لەوەپێش پەنجەیان بۆ درێژ نەکراوە. لە بەرگەکانی داهاتووشدا بێگومان هەر لەسەر ئەم بەرنامەیە دەڕۆین.

بەزمانی کوردی

- ئارامی چەچان، گولبوهار، یەریڤان، ١٩٥٧.
- ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، شروڤەکرن و ڤەکولینا ئەمینێ ئوسمان، بغداد، ١٩٩٠.
- ئەمینێ عەبدال، کتێبا زمانێ کورمانجی بۆنا کۆما چارا، ڕەوان (یەریڤان)، ١٩٣٣.
- ئۆردیخانێ جەلیل و جەلیلێ جەلیل، فۆلکلۆری کوردی، بەرگ١، مۆسکۆ، ١٩٧٣.
- ئۆردیخانی جەلیل و جەلیلێ جەلیل، زارگۆتنا کوردی، شێخ سەنعان، مۆسکۆ، ١٩٧٨.
- جاسمێ جەلیل، ڕۆژی من، یەریڤان، ١٩٦٠.
- جەمال نەبەز، بیری نەتەوەیی کوردی، نە بیری «قەومیەت»ی ڕۆژهەڵاتی و نە بیری «ناسیۆنالیزمی» ڕۆژئاواییبیە، ستۆکهۆڵم - سوید، ١٩٨٤.
- چیرۆکی زەمبیل فرۆش، یادگاری مرادخانی بایەزیدی، بەشێوەی کرمانجی و سۆرانی، هەولێر، ١٩٦٧.
- خانای قوبادی، شیرین و خوسرەو، محەمەدی مەلا کەریم ساغی کردوەتەوە و فەرهەنگی بۆ ڕێکخستووە و پێشەکیی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٧٥.
- خالد حسین، دەرگەهەک بۆ فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، ١٩٨٥.
- دیوانا پەرتویێ هەکاری بەرهەڤکرن و تویژاندنا صادق بهاءالدین ئامێدی، بەغدا، ١٩٧٨. (پەرتو هەڵەیە «پرتەو» ڕاستە).
- دیوانا فەقێ تەیران، سەعید دیرەشی و پێزانێ ئالیخان کومکریە و تویژاندیە و پێشگۆتن و ڕاڤیەیڤ ژێرا نڤیسیە، بەغدا، ١٩٨٩.
- دیوانا مەلایێ جزیری، بەرهەڤکرن و ڤەوژارتنا تەحسین ئیبراهیم دۆسکی، پێداچوون و لێ زڤڕینا، ئیسماعیل تەها شاهین، دهۆک، ٢٠٠٠ (ئەمە یەکێکە لە دیوانە چاپکراوە باشەکانی مەلای جزیرییە کە تا ئێستا بڵاوکراونەتەوە).

– ديوانا مەلايێ جزيرى، تويژاندنا صادق بهاءالدين ئاميدى، بغداد، ١٩٧٧.
– ديوانى بێسارانى، كۆكردنەوە و لێكۆڵينەوە و لێكدانەوەى كيومرت نيک ڕفتار، بەغدا، ١٩٨٢.
– ديوانى ڕەنجوورى، لێكۆڵينەوەى محەمەد عەلى قەرەداغى، بەغدا، ١٩٨٣.
– ديوانى عارفى رەبانى شيخ ئەحمەدى جزيرى مەشهور بەمەلاى جزيرى، هەژار شەرحى لێ كردووە، تهران، ١٣٦١.
– ديوان ملا پريشان كرد، گرد آورنده و ناشر فتحعلى حيدرى زيباجوئى، چاپ محمدى، كرمانشاه، ١٩١٦/١٣٣٥.
– ديوانى وەلى ديوانە، لەسەر ئەرک و چاودێرى و كۆكردنەوەى مەحموود خاكى، سلێمانى، ١٩٧٠.
– ديوانى وەلى ديوانە، گۆڕينى بۆ شێوەى سلێمانى، ڕازى، سلێمانى، ١٩٧٧.
– ڕەئووف ئەحمەد ئالانى، گوڵ گەشتێک بەمێرغوزارى خاناى قوباديدا، سلێمانى ١٩٧٩.
– زەمبيل فرۆش، بلاوكردنەوەى گيوى موكريانى، هەولێر، ١٩٦٧.
– ژ هەلبەستێن ئەحمەدێ خانى، كۆمكرن و تويژاندن، ئيسماعيل بادى، دهۆک، ١٩٩٦.
– شاكر فەتاح، مەم و زين لە تەرازوودا، سلێمانى، ١٩٦٩.
– شێخ سەنعان، چاپخانەى تەرەقى، كەركووک، ١٩٧٣. (بەديالێكتى كرمانجى خواروو).
– صادق بهاءالدين ئاميدى، هۆزانڤانێت كورد، بەغدا، ١٩٨٠.
– صديق بۆرەكەيى (صفى زادە)، پێشبينييەكانى عێل بەگى جاف، تهران، ١٣٦٥.
– عبدالرقيب يوسف، ديوانا كرمانجى، نەجەف، ١٩٧١.
– عەتارى شەرۆ، دوو دنيا، يەريڤان، ١٩٥٣.
– عەلى فەتاح دزەيى، نەوبەهارى ئەحمەدى خانى و ئەحمەدى شێخ مارفى نۆدێ، هەولێر، ١٩٨٥.
– العقد الجوهري في شرح ديوان الشيخ الجزري، صاحب الشرح احمد ابن الملا محمد الزفنكي مفتي القامشلي، جزء ١-٢، الطبعة الاولي، مطبعة الرافدين، قامشلي، ١٩٥٩؛ الطبعة الثانية، مطبعة الصباح، قامشلي، ٢٠٠٠.
– عەگيدێ ئەحمەد، د زيركا فەقێ تەيران، يەريڤان، ١٩٧٠.
– عوسمان هەورامى، ژيان و هۆنراوەى وەلى ديوانە، بەغدا، ١٩٦٧.
– فەقێ تەيران، بەرصيصى عابيد، بلاڤ كرنا: عبدالرقيب يووسف، هەولێر، ٢٠٠١.
II, Stokholm, 1985.-Qanatê Kurdo, Tarîxa Edebyeta Kurdî, Berg I, Stokholm, 1983; Berg
– كاميران بەدرخان، فێربوونا خوەندنا كوردى، پاريس، ١٩٦٨.
– مارف خەزنەدار، لەبابەت مێژووى ئەدەبى كوردييەوە، بەغدا، ١٩٨٤.
– محمد أمين هەورامانى، ڕۆشنبيرى وەلى ديوانە، بەغدا، ١٩٧٩.

– محمد ئەمين هەورامانى، مێژووى هەورامان – لهون، بەرگى (١)، تهران، ١٣٨٠.
– محەمەد ئەمين عوسمان، ديوانا مەلان، بەغداد، ١٩٨٦.
– محەمەد، عەلى قەرەداغى، كەشكۆڵى كەلەپوورى ئەدەبى كوردى، بەرگى يەكەم، بەغدا، ١٩٨٠؛ بەرگى دووەم، بەغدا، ١٩٨٢؛ بەرگى سێيەم، بەغدا، ١٩٨٦.
– مەلايێ باتەيى و بەرهەمێ وى، كۆمكرن و ڤەكۆلين تەحسين ئيبراهيم دۆسكى و موحسين ئيبراهيم دۆسكى، دهۆک، ١٩٩٦.
– مسعود كتانى، ئادە لناڤ بەغچێ ئەحمەدێ خانى هندەک هوزان و هەلقوتان و ڤەرويفاندن و ڕەخنە، ١٩٩٨.
– مووڤيسيان س. زمانناما كورمانجى، يەريڤان، ١٩٣٥.
– مەولوودنامەى باتەيى يادگارى زاناى مەزن و بويژى هێژا مەلا حسنى أرطوشى، چاپى دووەمين، هەولێر، ١٩٦٦.
– مەولوويدا مەلايێ باتەيى، خرڤەكردن و تويژاندنا صادق بهاءالدين ئاميدى، بغداد، ١٩٨٢.
– مەم و زين، بلاوكراوەى گيوى موكريانى، چاپى يەكەم، هەولێر، ١٩٥٤؛ چاپى دووەم، هەولێر، ١٩٦٨.
– مم و زين، الشيخ أحمد خاني، لي حيسابى بشير الشيخ حسن الهاشمي، آراس مطبعةسى، حلب، ١٩٤٧.
– مم و زين، أثر سر تاج أديب كردان ومدار افتخارا حميان أحمد خانى، استانبول، نجم استقبال مطبعەسى، ١٣٣٥ – ١٣٣٧.
Istanbul, 1968' Is-−Mem u Zîn Ehmedê Xanî, Türkcesi: M.E. Bozarslan, Gün Yayinlari, tanbul, 1975.
– نادرنامەى ئەلماس خانى كەلهوڕ، بەرێنووسى كوردى باوى ئەمرۆ نووسينەوە و فەرهەنگۆک بۆ دانانى، شوكور مستەفا، هەولێر، ٢٠٠٠.
– نووبهارا سەيدايێ مەزن ئەحمەدێ خانى، خرڤەكرن و ل دوى چۆن و تويژاندنا صادق بهاءالدين ئاميدى، بەغدا، ١٩٧٩.
– هەر كۆل ئازيزان، «كلاسيكێن مە»، كۆوارى «هاوار»، ژ ٣٣، سالٚ ٩، شام، ١٩٤١.

بەزمانى عەرەبى

– أحمد ناجي القيسي، عطارنامة أوكتاب فريدالدين العطار النيشابوري وكتابه «منطق الطير»، بغداد، ١٩٦٨.
– أنور مائي، الاكراد في بهدينان، الموصل، ١٩٦٠.

- تحفة الشاعر الكبير أحمد الخاني، ترجمة، محمد سعيد رمضان البوطي، دمشق، ١٩٥٧.
- رشيد فندي، مناقشات حول خاني - دراسة نقدية، بغداد، ١٩٨٦.
- محمد توفيق وردي، قصص شعرية كردية، بغداد، ١٩٦٥.
- ياقوت الحموي، معجم البلدان، بيروت، ١٩٦٨ (٥ مجلدات).

بەزمانی فارسی

- بابا مردوخ روحانی (شێوا)، تاریخ مشاهیر کرد، جلد أول، تهران، ١٩٨٥.
- حدیقهء سلطانی، تحقیق وتالیف وتصحیح محمد علی سلطانی، با مقدمهء تحریر و نظارت استاد سید محمد طاهر هاشمی، جلد أول، ١٣٦٤ش.
- سرتیپ علی رزم آرا، جغرافیای نظامی ایران - لرستان، طهران ١٣٢٠.
- صدیق صفی زاده (بورەکەیی) پیشگوئیهای ایل بەگی جاف، تهران، ١٣٦٩.
- قادر فتاحی قازی، منظومهء کرد شیخ سنعان، تبریز، ١٣٤٦.

بە زمانی رووسی

- احمد خانی، مم و زین، تیکستا کریتیک، ترجما و پیشخبر، م. ب. رودنکو، مسکوا، ١٩٦٢.
- ئۆردیخانی جەلیل، چیرۆکی شیعری قارەمانی کوردی خانی لەب زێڕین، مۆسکۆ، ١٩٦٧.
- ڕوودینکۆ م. ب. تێکستی ئەدەبی و فۆلکلۆری داستانی کوردی یووسف و زولەیخا، مۆسکۆ، ١٩٨٦.
- حاریس بدلیسی، لەیلێ و مەجنوون، وەرگێڕان و تێبینی و نووسینی پێشەکی م. ب. ڕوودینکۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٥.
- داهێنانی ئەدەبی نەتەوەکانی یەکێتیی سۆڤیەت «ئەلمەناخ»، بەرگ١، مۆسکۆ، ١٩٣٧؛ عەرەبی شەمۆ تێکستێکی «زەمبیل فرۆش»ی دابووە شاعیری ناوداری ڕووس ی. دونایێڤسکی و پۆیێمێکی لێ دروست کرد و لەو ئەلمەناخەدا بلاوکرایەوە بەناوی نموونەی ئەدەبی کوردییەوە.
- ڕوودینکۆ م.ب. کۆکراوەکانی ڕۆژهەلات، ژ٣، مۆسکۆ، ١٩٧٢.
- ڕوودینکۆ م. ب. هەندێ تێکستی نەزانراوی شیعری ئەحمەدی خانی، کۆواری نەتەوەکانی ئاسیا و ئەفەریقا، مۆسکۆ، ژ٣، ١٩٦١.
- زەمبیل فرۆش، داستانی کوردی و تێکستە فۆلکلۆرییەکانی، بلاوکردنەوە و وەرگێڕانی بۆ ڕووسی و تێبینی و پێشەکی، ژ. س. موسەیلیان مۆسکۆ، ١٩٨٣.
- فەقێ تەیران، شێخ سەنعان، بلاوکردنەوە و وەرگێڕانی بۆ ڕووسی و تێبینی و پێشەکی م. ب. ڕوودینکۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٥.

- گۆرانیی میللی کوردی لە کۆکراوەکانی نامەخانەی گشتی لە لینینگراد (سانت پیترسبورگ)، بلاوکردنەوە و وەرگێڕانی بۆ ڕووسی و تێبینی و پێشەکی ژ. س. موسەیلیان، مۆسکۆ، ١٩٨٥.
- مارف خەزنەدار، بەکورتی مێژووی ئەدەبی نوێی کوردی، بلاوکراوەی ئامۆژگای ڕۆژهەلاتناسیی ئەکادیمییەی زانستی، مۆسکۆ، ١٩٦٨.
- یووسف ئۆربێلی، یادگاری ڕۆژگاری شاعیری گورج، ڕووستاڤێلی، لینینگراد (سانت پیترسبورگ)، ١٩٣٨.

ناوەڕۆک

پێشەکی 5

بەشی یەکەم – ژیانی سیاسی کوردستان و ناوچەی جوگرافی گۆرانەکان 7

ژیانی سیاسی کورد لە سەدەکانی چواردەم تا هەژدەم 7

ناوچەی جوگرافی کوردانی گۆران 10

بەشی دووەم– مەلا پەرێشان 13

ژیانی 13

خوێندەواری و بیروباوەڕی 14

شاعیر سۆفیی تەریقەتی «حورووفیە» بوو 15

مەلا پەرێشان دژی دەروێشیزم بوو 18

دیوانی مەلا پەرێشان 18

شیعری مەلا پەرێشان 20

ساقی نامەی مەلا پەرێشان 21

بەشی سێیەم – ئێل بەگی جاف 27

ژیانی 27

بەرهەمی شیعری 27

بەشی چوارەم – بێسارانی 39

هەندێ لایەنی ژیانی شاعیر 39

خاسیەتی شیعری بێسارانی 40

چەپکەگوڵی دیوانی بێسارانی 40

بەشی پێنجەم – ئەڵماس خانی کەندوولەیی 59

بەسەرهاتی شاعیر 59

بەرهەمی شاعیر 60

چیرۆکە شیعرییەکانی 60

نموونەی شیعری ئەڵماس خان 61

نادرنامە 61

لیریکی ئەڵماس خان 65

بەشی شەشەم – خانای قوبادی 73

بەسەرهات 73

شیعر و زێد و سۆز 74

بابەتەکانی شیعر 77

شیعری لیریکی 77

شیرین و خوسرەو 81

ناوەڕۆکی شیرین و خوسرەو 82

نویشکی ناوەڕۆکی شیرین و خوسرەو 84

پێناسەی ڕۆمانی شیعری شیرین و خوسرەو 90

نموونەی شیعری شیرین و خوسرەو 94

بەشی حەوتەم – وەلی دێوانە 103

بەسەرهاتی وەلی دێوانە 103

شیعری وەلی دێوانە 104

نموونەی شیعری وەلی دێوانە 104

بەشی هەشتەم – ڕەنجووری 115

ژیانی شاعیر 115

شیعری شاعیر 116

شیعری ڕەنجووری لە ڕووی ڕوخسارەوە 116

شیعری ڕەنجووری بەدیالێکتی کرمانجیی خواروو 117

شیعری ڕەنجووری لە ڕووی ناوەڕۆکەوە 117

گوڵبژێرێکی بەرهەمی شیعری ڕەنجووری 118

شاعیرانی کورد 119

نەخۆشیی ڕشانەوەی کەرکووک 121

نەوتی کەرکووک 124

شاعیر یاری بە قافیەی شیعر دەکا 126

وەسفی ئەندامی دلبەر و سوێندی یاران 124

درک و دڵ و دڵداری 130
نامەی شیعری ڕەنجووری و وەلی دێوانە 131
ڕەنجووری و دەروێشی 134
ڕەنجووری و عەبدولڕەحمان پاشای بابان 135
ڕەنجووری وەلی دێوانە دەلاوێنێتەوە 137
لەگەڵ پەپوولە 139
نهێنییەکانت بەکەس مەڵێ 140
بەشی نۆیەم – ڕینیسانسی ئەدەبی کوردی لە باکووری کوردستان 143
بەشی دەیەم – عەلی هەریری 149
ژیانی عەلی هەریری 149
شیعری عەلی هەریری 151
شیعرە لیریکییەکانی عەلی هەریری 152
بەشی یازدەم – فەقێ تەیران 171
ژیانی 171
بەرهەمی 172
ئیپیک 173
شێخ سەنعان 174
گەشتێک لە گێتی «شێخ سەنعان»دا 175
زەمبیل فرۆش 189
گەشتێک لە گێتی «زەمبیل فرۆش»دا 192
دمدم 203
بەیتی ئەسپی ڕەش 203
بەیتی بەرسیسی عابید 204
هەی ئاڤ و ئاڤ 213
دلۆ ڕابە 220
لیریک 221
بەشی دوازدەم – مەلای جزیری 243

بەسەرهات 243
دیوانی مەلای جزیری 244
شیعری مەلای جزیری لە ڕووی کێش و قافیەوە 246
مەلای جزیری سەرداری غەزەلی کوردییە 247
چوارخشتەکییەکەی جزیری لەسەر شیعری حافز 248
ڕەنگدانەوەی سۆفیزم لە شیعری شاعیردا 250
دڵداری بە شێوازی ڕۆژهەڵات 263
وەسفی دلبەر و سروشت 266
ڕەوانبێژی ڕۆژهەڵات 271
بەهار و سروشت و دلبەر 243
جزیری یادی نیشتمان دەکاتەوە 278
سروودی بەیانی باش 280
مەدح و ستایشی خانی خانان 282
تەرجیع بەندی شاعیر 284
چوارینی مەلای جزیری 287
دیالۆجی نێوان مەلا و عیمادەدین 288
دیالۆجی مەلا و فەقێ 290
بەشی سێزدەم – خانی 307
مێژووی ژیان 307
دیوانی خانی 308
شیعری دانایی 309
غەزەل و قەسیدە 313
چوارخشتەکی 315
تەرجیع بەند 322
موستەزاد 324
مولەممەع 325
مەم و زین 328
مەم و زین لە ڕووی ڕوخسارەوە 328

مەم و زینی خانی و مەمی ئالانی میللی 329
مەم و زین لە ڕووی کێش و قافیەوە 332
دەسنووس و چاپی مەم و زین 333
چیرۆکی مەم و زین لە ڕووی ناوەڕۆکەوە 336
مەم و زین لە پاڵ دڵداری لە ژیانی ئادەمزاد دەدوێ 339
گەشتێک لە گێتی شیعرایەتی مەم و زین 340
موناجاتی مەزن و موناجاتی چیرۆکەکە 340
نەعتی پێغەمبەر 342
کوردایەتی 345
سامانی نەتەوایەتی 348
سەرەتای مەم و زین 353
نەورۆز و خاکی کوردستان 355
بەکری مەرگەوەڕ 357
ڕازونیازی زین لەگەڵ مۆم 359
ڕازونیازی زین لەگەڵ پەپوولە 360
ڕازونیازی مەم لەگەڵ دیجلە 361
ڕازونیازی مەم لەگەڵ بای شەماڵ 362
باغی میرزێندین 364
مەم لە بەندیخانەدا 366
ڕاسپاردە و وەسیەتی زین 367
دوا دیدەنی و مردنی مەم 369
زین گەشتی لای مەم دەکا 370
کۆتایی چیرۆکی مەم و زین 372
نووبەهارا بچووکان 373
عەقیدا ئیمانێ 375

بەشی چواردەم - مەلای باتەیی 379
ژیانی 379
بەرهەمی 379

غەزەل و قەسیدە 380
نەعتی باتەیی 381
شیعری دڵداری باتەیی 389
مەولوودنامە 402
لاسایی کردنەوەی باتەیی 405

بەشی پازدەم - پرتەو 411
ژیانی شاعیر 411
شیعری پرتەو 411
گوڵبژێری دیوانی پرتەو 412

بەشی شازدەم - ڕۆمانی شیعری لە سەدەی هەژدەمدا 425
لەیلا و مەجنوون 426
یووسف و زولەیخا 427

بەشی حەفدەم - تیرەی لوڕ و ئەدەبی نووسراویان 431
تیرەی لوڕ و جوگرافیای لوڕستان 431
ئەدەبی لوڕی 433
کەشکۆڵی گوڵشەن 433
میعراج نامە 434
پێشوازی غەدیری خوم 437

لیستی ناوی کەسان 441
لیستی ناوی جوگرافی 449
بیبلیۆگرافیا 455
ناوەڕۆک 460

تاريخ الأدب الكردي

القرن الرابع عشر – الثامن عشر

يتناول هذا الجزء من الكتاب الاوضاع السياسية في كردستان والمناطق الجغرافية التي يسكنها الكرد الگورانيون في القرن الرابع عشر – الثامن عشر، ويتطرق الى نهضة الأدب الكردي في كردستان الشمالية، ثم يسرد ماكانت عليه القصة الشعرية في القرن الثامن عشر، وكذلك يقدم معلومات عن اللر الذين يُعتبرون احدى الأرومات التي يتكون منها الشعب الكردي، وهناك معلومات مستفيضة عن حياة ونتاج طائفة من الشعراء الكبار أمثال الملا پريشان وبيساراني وخاناي قوبادي ورنجوري وفقي طيران والملا الجزري وأحمد خاني وپرتەو بك وغيرهم...

الجزء الثاني

الدكتور معروف خزنەدار

اربيل ٢٠٠٢

The History of Kurdish Literature

14 - 18 th. Century

Second Volume

By

Prof. Dr. Marouf Khaznadar

Arbil 2002

چاپکراوەکانی دەزگای ئاراس لە ساڵی ٢٠٠٢دا

(١) مذكرات بنڤنوتو چلليني. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله.

(٢) المجتمع الكردي في المنظور الإستشراقي. تأليف: د. بدرخان سندي.

(٣) مارەکەیان بکوشتایە. رۆمان: یەشار کەمال. وەرگێڕانی: ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل.

(٤) سەردەمی بێ تاوانی. شانۆنامە. دکتۆر قوتبەدین سادقی. وەرگێڕانی لە فارسییەوە نەجیبە ئەحمەد

(٥) كركوك في العصور القديمة. الدكتور جمال رشيد أحمد.

(٦) نامەکانی مەم. محەمەد مەولوود مەم.

(٧) نووسین و پەخشان و وەرگێڕاوەکانی گۆران. ئومێد ئاشنا– کۆی کردووەتەوە و ڕێکی خستووە و پێشەکیی بۆ نووسیوە.

(٨) ماڵئاوایی لە چەک. رۆمان. ئێرنست هێمنگوای. عەبدولخالق ئەحمەد عەزیز لە ئینگلیزییەوە کردوویەتی بەکوردی.

(٩) سانتیاگۆ دی کۆمپۆستێلا Santiago De Compostela –ڕۆمان. فەرهاد پیرباڵ.

(١٠) مەلی ئاوات. سێ شانۆنامە. وەرگێڕانی: محەمەد فەریق حەسەن.

(١١) فەرهەنگی خەم. سەرجەمی شیعرەکانی. حەسیب قەرەداخی–بەرگی یەکەم.

(١٢) فەرهەنگی خەم. سەرجەمی شیعرەکانی حەسیب قەرەداخی–بەرگی دووەم.

(١٣) ساڵنامەی کوردستان–دەزگای ساڵنامەی کوردی. پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین.

(١٤) الجبل والسهل – قصص قصيرة. محي الدين زەنگەنە.

(١٥) كوردستان العراق–آراء ومواجهات إعلامية بقلم: فوزي الأتروشي.

(١٦) مستەفا بارزانی لە هەندێک بەڵگەنامە و دۆکیومێنتی سۆڤییەتیدا ١٩٤٥–١٩٥٨ (تۆمارێکی زێڕین لە مێژووی گەلی کورد). د. ئەفراسیاو هەورامی.

(١٧) تحولات. ناصر يوسف.

(١٨) کوردستان لە ساڵی ٢٠٠١دا. (چالاکییەکانی کابینەی چوارەمی حکوومەتی هەرێمی کوردستان لە ساڵی ٢٠٠١دا). ئامادەکردنی: بەدران ئەحمەد حەبیب + هەڵمەت حەمید.

(١٩) کوردستان: دیوانا شێخ مەمدووحێ بریفکانی. ئامادەکردنی: زاهد بریفکانی.

(٢٠) زمانێ کوردی: دیوانا شێخ نوورەدینێ بریفکانی. ئامادەکردنی: زاهد بریفکانی.

(٢١)دیدارێ یار: دیوانا شێخ شەمسەدینێ قوتبێ ئەخلاتییێ بریفکانی. ئامادەکردنی: زاهد بریفکانی.

(٢٢) وفادة الى المنطقة المحررة. رواية وثائقية. يونان هرمز.

(٢٣) نناشد صلاح الدين... أم نحاسب أنفسنا؟ إستجواب قائد بعد ثمانمائة سنة. حوار مع الأستاذ الدكتور مُحسِن محَّمد حُسَين. أجراه: بدران أحمد حبيب

(٢٤) يقظة الكرد. جرجيس فتح الله.

(٢٥) گەڕان بەدوای نەمرییدا. مەولود ئیبراهیم حەسەن.

(٢٦) حملة الأنفال في كردستان العراق. تدمير قرية كوريمي. ترجمة د. رزگار.

(٢٧) شیعری ئینگلیزی. بەرگی یەکەم: شیعری سەدەی بیستەمی بریتانیا. هەڵبژاردن و وەرگێڕان: ئومێد وەرزەندە، بەختیار سەجادی.

(٢٨) دیاردەگەرایی تاراوگە. ڕێبوار سیوەیلی.

(٢٩) ئاراس پەڕینەوەیە بەرەو سەرفرازی– رۆشنبیران کارەکانی دەزگای ئاراس هەڵدەسەنگێنن.

(٣٠) الحديقة الناصرية في تاريخ وجغرافيا كردستان. علي أكبر كردستاني. ترجمة: جان دوست.

(٣١) کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی – کەشکۆڵی عەبدولفەتاح – لێکۆڵینەوەی: محەمەد عەلی قەرەداغی. بەرگی پێنجەم.

(٣٢) ئەوێستا – نامەی مینەوی زەردەشت. وەرگێڕی بۆ کوردی: عومەر فارووقی.

(٣٣) مێژووی ئەدەبی کوردی. بەرگی دووەم. دوکتۆر مارف خەزنەدار.

(٣٤) احداث عاصرتها. الجزء الثاني. ذكريات السيد محسن دزەیی.